

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
Кафедра філософії і суспільних наук

ФІЛОСОФІЯ ДАВНЬОГО СВІТУ

**Методичні вказівки до семінарських занять,
самостійної роботи та виконання контрольних робіт
для здобувачів бакалаврського рівня вищої освіти
спеціальності 033 – Філософія освітньо-професійної програми
«Аналітика суспільно-політичних процесів»**

Затверджено на засіданні
кафедри філософії і суспільних наук,
протокол № 10 від 21.09.2023 р.

Чернігів 2023

Філософія Давнього світу. Методичні вказівки до семінарських занять, самостійної роботи та виконання контрольних робіт для здобувачів бакалаврського рівня вищої освіти спеціальності 033 – Філософія, освітньо-професійної програми «Аналітика суспільно-політичних процесів» / Укл.: Шакур Н. В. – Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка». - 2023. - 79 с.

Укладачка:

Шакур Наталія Валеріївна,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри філософії і суспільних наук
НУ «Чернігівська політехніка»

Відповідальний за випуск:

Колєватов Олексій Олександрович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії і суспільних наук
НУ «Чернігівська політехніка»

Рецензентка:

Мельник Ольга Євгенівна,
кандидат філософських наук, доцент,
проректор з науково-педагогічної роботи
та соціального розвитку
НУ «Чернігівська політехніка»

Зміст

Вступ.....	4
Мета і завдання навчальної дисципліни.....	5
Очікувані результати навчання з дисципліни.....	6
Критерії оцінювання результатів навчання.....	6
Програма навчальної дисципліни.....	7
Структура навчальної дисципліни.....	17
Теми семінарських робіт.....	18
Плани семінарських занять.....	19
Теми для самостійної роботи.....	31
Методичні рекомендації до самостійної роботи.....	32
Завдання для самостійної роботи.....	35
Контрольні роботи як різновид самостійної роботи.....	46
Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт.....	46
Вимоги до оформлення контрольної роботи.....	47
Критерії оцінювання контрольних робіт.....	48
Завдання для контрольних робіт, передбачених навчальним планом...	50
Питання до іспиту.....	51
Методи контролю.....	55
Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти.....	57
Шкала оцінювання.....	58
Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна.....	58
Рекомендована література.....	59
Інформаційні ресурси мережі Інтернет.....	61
Додаток 1	62
Глосарій.....	63

ВСТУП

Знання філософії Давнього світу є вкрай важливою складовою підготовки майбутнього фахівця/фахівчині у галузі філософії. Навчальна дисципліна «Філософія Давнього світу» належить до циклу професійної та практичної підготовки здобувачів вищої освіти, які навчаються за спеціальністю 033 «Філософія», освітньо-професійною програмою «Аналітика суспільно-політичних процесів» і є нормативною дисципліною.

Дисципліна передбачає детальне засвоєння індійської, китайської та античної (давньогрецької, давньоримської) філософії, ознайомлення з різноманіттям філософських шкіл, релігійно-філософських вчень та підходів давнього Сходу та Заходу до вирішення питань світоустрою, світовідношення та життєбудівництва.

Для успішного опанування дисципліни необхідне вивчення як критичної літератури, так і оригінальних текстів першоджерел філософів давнього світу, що сприятиме формуванню високої світоглядно-методологічної культури здобувачів вищої освіти та зорієнтує їх на самостійні роздуми над філософськими проблемами минулого та сучасності.

Здобувачі вищої освіти мають сформувані понятійне уявлення про специфіку основних ортодоксальних та неортодоксальних індійських релігійно-філософських шкіл та вчень, раннього буддизму та джайнізму, класичного конфуціанства, моїзму та даосизму, засвоїти основні ідеї та етапи розвитку античної філософської думки.

В результаті вивчення дисципліни майбутні філософи-аналітики зможуть здобути навички конкретно-історичного погляду на філософію давнього світу, способи її практичного втілення, місце в системі культури, сформуують власний лексикон з історії філософії та навички його застосування в науково-практичній діяльності, набудуть здатності розкрити цінність і значення філософських творів давнього світу для розуміння сучасної духовної та суспільно-політичної ситуації.

Вивченню дисципліни сприятиме успішне засвоєння таких дисциплін, як «Історія України», «Етика та естетика». Дисципліна може бути базовою для вивчення дисциплін «Історія світової культури», «Історія світової суспільно-політичної думки», «Філософія Середніх віків», «Філософія Нового часу» тощо.

Обсяг дисципліни визначається робочим навчальним планом і становить 180 годин, з них аудиторної роботи 60 годин і на самостійну роботу відведено 120 годин, підсумковою формою контролю є екзамен.

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчальної дисципліни – на основі отриманих знань сформувати у здобувачів вищої освіти цілісне розуміння філософії Давнього світу, ознайомити їх з начальними етапами становлення, засадами та специфікою традиційного «східного» та «західного» типу філософування, змістом філософських учень мислителів давнього Сходу та Заходу як важливої складової історії світової філософії.

Дисципліна передбачає детальне засвоєння індійської, китайської та античної (давньогрецької та давньоримської) філософії, ознайомлення з різноманіттям філософських шкіл, релігійно-філософських вчень та підходів до вирішення питань світоустрою і життєбудівництва.

Під час вивчення дисципліни здобувач вищої освіти (ЗВО) має набути або розширити наступні загальні (ЗК) та спеціальні (фахові) компетентності (СК), передбачені освітньою програмою:

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу і синтезу.

ЗК2. Здатність вчитися й оволодівати сучасними знаннями.

ЗК3. Здатність до пошуку та аналізу інформації з різних джерел.

ЗК11. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

СК1. Усвідомлення сенсу філософії, її дисциплінарного розмаїття та місця в системі культури.

СК2. Здатність виокремлювати специфіку філософського знання та змістові відмінності філософії від інших форм мислення.

СК3. Здатність використовувати в професійній діяльності знання про розвиток основних філософських ідей, учень та напрямків.

СК8. Здатність оперувати філософською термінологією для розв'язання професійних завдань.

СК10. Здатність аналізувати та коментувати літературу з філософської, соціокультурної та загальнонаукової проблематики.

Основні завдання вивчення дисципліни:

- сформувати загальне бачення філософії Давнього світу як найважливішої стадії розвитку світової філософії;

- забезпечити розуміння специфіки розглядуваної культурно-історичної епохи на матеріалі східної та античної філософії;

- розуміти теоретично-концептуальний зміст філософських творів давньої Індії та Китаю, давньої Греції і Риму;

- сформувати понятійне уявлення про специфіку основних ортодоксальних та неортодоксальних індійських релігійно-філософських

шкіл та вчень, раннього буддизму та джайнізму, класичного конфуціанства, моїзму та даосизму;

- засвоїти основні ідеї та етапи розвитку античної філософської думки, знати і критично відноситися до різноманітних теоретичних інтерпретацій історії античної філософії;

- аналізувати філософські тексти античності та розуміти їх цінність і значення для розуміння сучасної духовної ситуації.

Очікувані результати навчання з дисципліни

Під час вивчення дисципліни ЗВО має досягти або вдосконалити наступні програмні результати навчання (ПРН), передбачені освітньою програмою:

ПРН1. Розуміти сенс філософії, її місце в системі культури.

ПРН2. Розуміти розмаїття та специфіку філософських дисциплін, знати філософську термінологію.

ПРН3. Знати основні етапи, напрямки в історії світової та вітчизняної філософії.

ПРН4. Аналізувати та коментувати літературу з філософської, соціокультурної та загально-гуманітарної проблематики.

ПРН11. Вміти аналізувати міркування та робити ґрунтовні смислові узагальнення, висновки.

Критерії оцінювання результатів навчання

З тими ЗВО, які до проведення підсумкового семестрового контролю не встигли виконати всі обов'язкові види робіт та мають підсумкову оцінку від 0 до 19 балів (за шкалою оцінювання), проводяться додаткові індивідуальні заняття, за результатами яких визначається, наскільки глибоко засвоєний матеріал, та чи необхідне повторне вивчення дисципліни.

В результаті засвоєння дисципліни ЗВО повинен

знати:

- історію виникнення, періодизацію, ключову засадничу проблематику найбільш впливових філософських вчень давнього Сходу (Індії, Китаю) та Заходу (Греції, Риму);

- базові терміни та визначення в галузі філософії давньої Індії, Китаю, Греції, Риму;

- прийоми, цілі та тематичні особливості «східної» та «західної» парадигми філософування;

- початкові етапи, логіку становлення, засади та специфіку традиційного індійського, китайського мислення та європейського мислення;

- основні джерела з вивчення історії філософії давнього Сходу та Античності;

- основні підсумки філософської спадщини давнього світу та її значення для подальшого розвитку сучасної філософії.

вміти :

- мати навички конкретно-історичного погляду на філософію давнього світу, способи її практичного втілення, місце в системі культури;

- визначати сутнісну специфіку найбільш впливових філософських шкіл та вчень стародавнього світу;

- сформувати власний лексикон з історії філософії Античності та мати навички його застосування в науково-практичній діяльності;

- пояснювати специфіку історичного дослідження філософської спадщини Стародавності;

- аналізувати та коментувати, розкривати культурно-історичну обумовленість філософських творів давнього світу;

- розкривати цінність і значення філософських творів давнього світу для розуміння сучасної духовної ситуації.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Змістовий модуль 1. Філософія Давнього світу в історико-філософському контексті

Тема 1. Вступ до дисципліни

Специфіка історико-філософського знання і його науковий статус. Історія філософії як процес пізнання та вирішення науково-філософських проблем. Головні методологічні засади і принципи історико-філософського дослідження.

Культурно-історичні умови виникнення філософії. Періодизація історії філософії, її основні принципи. Міфологічний, науковий, філософський світогляд. Основні чинники відмінностей між різноманітними вченнями, школами, напрямками: ступінь розвитку продуктивних сил, зрілість суспільних відносин; ступінь розвитку загальної культури і науки; світоглядні умови й філософські джерела.

Поняття історико-філософської парадигми. Історичні парадигми філософії як результат її осмислення. Специфіка історико-філософських парадигм та її обумовленість особливостями вирішення головних проблем, які постають перед філософами того чи іншого періоду: проблеми буття,

пізнання, людини та її місця і ролі в суспільному житті, суспільство, природа тощо.

Історичні типи та своєрідність філософської думки різних народів у різні періоди історії. Специфіка східної та західної парадигми філософування. Передфілософія в релігіях та міфології Близького Сходу (Давній Єгипет, Вавилон, Іран).

Змістовий модуль 2. Світоглядні передумови становлення та особливості давньоіндійської філософії

Тема 2. Становлення індійської філософії. Ортодоксальні даршани

Міфологічний світогляд стародавніх індійців. Культурно-історичні умови формування та ідейна спадщина Давньої Індії. Філософування на тлі ведійського світогляду. Періодизація індійської філософії та структура корінних текстів. Поняття даршани. Веди, брахмани, араньяки, упанішади, епоси, пурани, сутри, шастри.

Понятійний каркас індійської філософії: Атман-Брахман, Абсолют, сансара, карма, майя, мокша, мукті, нірвана, дхарма, мандала. Сфери всесвіту (небесна трійка), три світи, божественна пара. Основні філософські теми: світ, Атман, вічність, причинність. Освоєння індійської філософії західним світом. Поняття «індійська філософія» та «образ» індійського мудреця.

Класифікація даршан за принципом відношення до Вед. Ортодоксальні даршани (астика) санх'я, йога, ньяя, вайшешика, міманса, веданта.

Філософські конструкти шкіл санх'я і йога. Санх'я як метафізичне підґрунтя йоги та вчення про позбавлення від страждання. Уявлення про вічні першооснови: Пуруша – чиста свідомість, що присутня в особистості та Пракриті (Прадхана) – субстанція усього, що виникає. Взаємна необхідність першооснов та їх взаємини.

Йога та звільнення людини від афектів (яма, ніяма, асана, пранаяма, пратьяхара, дхарана, дх'яна, самадхі). Чотири стадії шляху до просвітлення. Ідеал повної інтеграції з об'єктом (самадхі). Вчення про свободу та звільнення індивідуального «я» від страждань.

Ньяя-даршана та даршана-вайшешика. Теоретичні погляди школи ньяя. Погляди на світ об'єктів мислителів школи вайшешика. Вчення про дхарму у школі міманса. Веданта та вчення про ілюзорність світу і реальність абсолютного Брахмана.

Тема 3. Неортодоксальні даршани. Джайнізм. Чарвака-локаята

Становлення неортодоксальних шкіл. Головні ознаки філософування неортодоксальних даршан: 1) заперечення Ведійського авторитету;

2)заперечення сакрального знання взагалі; 3) заперечення Абсолюту (субстанції).

Джайнізм – даршана і релігія. Етимологія назви («джайни» – переможці). Засновники – мудреці Паршва та Махавіра (Вардхамана). Першоджерело: «Сіддханта». Головна мета вчення: звільнення від страждань (мокша). Філософський зміст джайнізму. Вчення Вардгамани (Магавіри): метафізика, етика, звільнення. Мінливе буття та незмінні субстанції драв'я в його основі; їх атрибути гуни та модуси. Поняття джива й аджива. Атрибути та можливості індивідуальної душі; зв'язані душі та вільні душі. Природа об'єктів, що сприймаються чуттєво. Питання сполуки дживи та карми, розвиток дживи та його потенції. «Звільнення» як мета вчення джайнізму. Напрями джайнізму у розумінні аскези: дигамбари та шветамбари.

Чарвака-локаята. Походження та розвиток матеріалістичних поглядів у Індії. Основні версії щодо назви школи. Джерело пізнання у вченні «чарваки-локаяти». Перші спалахи матеріалістичної філософії Стародавньої Індії. Теоретичне джерело: Махабхарата («Мокшадхарма», «Анугіта»). Проблема визначення часу виникнення. Етимологія назви. Вчення чарваків про світ та його пізнання. Етичне вчення чарваки-локаяти.

Тема 4. Неортодоксальні даршани. Буддизм

Буддизм як релігійне вчення та філософія. Роль буддизму в історії Індії та всього людства. Періодизація історії буддизму.

Першоджерело: «Палійський канон» (Трипітака), «Дхаммапада» (III ст. до н.е.). Специфіка світовідношення у буддизмі. Вчення Сіддгартти Гаутами (Шак'ямуні) про світ, душу, істину. Вчення про істинну поведінку та чотири шляхетні істини, восьмискладовий шлях звільнення, закон взаємозалежного виникнення, «три засадничі характеристики буття»: «несталість», «безособистісність», «незадоволеність».

Чотири шляхетні істини, вчення про причиновозумовлене походження та карму, вчення про не-«я» (анатма-вада). Погляди на походження і закономірність світу. Концепція буття як безперервного потоку становлення, круговороту перероджень (сансара). Вчення про загальну мінливість і заперечення існування душі як особливої сутності. Вчення про закони дхарми (дхамми). Дхарма як моральний закон. Практичні шляхи етичного вдосконалення.

«Трипітака» як спроба систематизації буддизму. Дві форми буддизму – хінаяна («мала колісниця») і махаяна («велика колісниця»). Школи буддизму: мадх'яміка, йогачора, ваджраяна, саутрашина та ін.

Буддист у системі соціальних відносин. Уявлення про час, простір, індивідуальність та її звільнення у ранньому буддизмі. Вплив релігійного вчення буддистів на суспільний розвиток Індії, Китаю та інших країн. Актуальність філософської спадщини буддизму в сучасності.

Змістовий модуль 3 Філософія Давнього Китаю

Тема 5. Культурно-соціальні передумови становлення Китайської філософії

Культурно-соціальні передумови філософствування в Китаї. Китайська міфологія. Перехід від китайського міфу до філософствування. Особливість китайського міфу: історизація (евгемеризація) міфічних персон, зооморфність духів, ознаки нерозчленованості у ряді міфічних предків, Шан-Ді та Пань-гу (міфічний герой) як праотець природи. Міфічний герой Фу-сі та історія виникнення графічної книги І-цзин (книги змін). І-цзин – зародок філософського знання.

П'яте сторіччя до н.е. – період Жаньго – «золоте сторіччя» китайської філософії «Історичні записки» Сима Цяня про шість філософських шкіл: конфуціанство, моїзм, школа закону фа-цзя, даосизм, школа інь-ян (натурфілософія), школа імен шін-цзя.

Ритуал у культурі та філософії стародавнього Китаю. Загальна характеристика ієрогліфічної писемності та її можливий вплив на світогляд авторів «П'ятикнижжя». Ритуал у культурі та філософії стародавнього Китаю. Загальна характеристика ієрогліфічної писемності та її можливий вплив на світогляд авторів «П'ятикнижжя». Класичні книги китайської освіченості: Книга пісень, Книга історії, Книги Весни і Осені, Книга змін. Культ Неба. Культ предків (манізм). Світоглядне значення ритуалу. Китайська міфологія. Перехід від міфу до філософського знання. Книга «І цзин» («Книга перемін»). Специфіка китайської філософії.

Початок філософії у Китаї. Історичний огляд Стародавнього Китаю. Специфіка соціально-культурного середовища стародавнього Китаю. Основні етапи розвитку стародавньої китайської філософії. Образ Стародавнього китайського мудреця «шен-жень». Воля звільнення від протиріччя (верх-низ, Небо-Земля, Дух неба-Дух предків, воля імператора – воля народу). Пошук Єдності світу. Споглядання природи та практичність – характерні риси філософствування стародавнього китайця. Невідокремленість суспільства від природи. Відношення до смерті та безсмертя. Вчення про Інь та Янь у філософській культурі Китаю.

Тема 6. Філософські школи давнього Китаю. Даосизм

Виникнення філософських шкіл: даоцзя – школа даосистів, жуцзя – школа службових людей (конфуціанство), моцзя – школа моїстів, фацзя – школа законників (легістів), мінцзя – школа номіналістів (софістів), інь-ян-цзя – натурфілософська школа.

Вчення Мо-цзи (Мо-ді). Вихідні положення моїзму. Головні напрямки вчення: вчення про "Небо", антропоморфізм, заперечення долі, визначення народу, практичні основи знання. Знання народу як критерій істини.

Філософська школа «закону» (фа-цзя) (IV – III ст. до н. д.). Першоджерело: «Шан цзюнь шу» (Книга правителя області Шан), «Хань Фей-цзи». Засновники: Шан Ян, Шень Бухай, Шень Дао, Хань Фей цзи. Зв'язок поглядів Фей-цзи з даосизмом. Філософія легістів як антиморальна філософія.

Передумови виникнення даосизму. Життя та діяльність Лао-цзи. Трактати «Дао де цзин» та «Чжуан-цзи». Вчення про Дао – природний закон речей. Перехід Дао у свою протилежність. Пізнання переходу – «Де». Самовичерпність і саморозвиток Дао.

Вічна, єдина і неподільна матеріальна субстанція «ці» як першооснова всього існуючого. Змінність речей – невід'ємна властивість матеріальної субстанції «ці». Суперечливість буття світу. Етичне вчення Лао-цзи. Дотримання «міри речей» як головна життєва мета для людини.

Філософські погляди послідовників Лао-цзи – Ян-чжу, Чжуан-цзи. Постановка під сумнів традиційного тлумачення «природи речей». Соціально-політичні погляди Лао-Цзи. Роль даосизму в історії Китаю. Магія та легенди даосів. Філософія тантризму. Філософські ідеї тантризму. Витоки тантризму. Основні концепції тантризму.

Тема 7. Конфуціанство

Джерела, ціль та грані вчення Кун-цзи. Життя та діяльність Кун-цзи. Зв'язок основних положень вчення й сфер суспільного життя.

Ідеал добродетності та ознаки утопізму у соціально-політичному вченні Конфуція. «Атака на серце» (совість) як принцип управління народом. Етичні ідеї Конфуція. Культ минулого та консерватизм у вченні Конфуція. «Виправлення імен» – катарсис істинного знання. Культ предків та ритуал у системі філософських поглядів Конфуція.

Природність та культурність. Діагностика «теперішніх часів» як смуту внаслідок виснаження моралі. Значення «знання людей». «Благородна людина» цзюнь-цзи та «мізерна людина» сяо жень. Аспекти «принципу шанобливості» (сяо). Мета і призначення життя за Конфуцієм. Формування

особистості та освіта у вченні Конфуція. Образ «шляхетного мужа». Уявлення про долю в китайській філософії.

Ідея справедливості та її реалізація через поняття «людяність» жень. Принципи шу «взаємність» та чжун «відданість» як керуючі у практиці жень. Добродійне життя згідно обов'язку (і) та управління за допомогою ритуалів (лі). Прагнення тотальної моральності та ідеальне управління, що полягає у не-діянні увей.

Змістовий модуль 4 Філософія Давньої Греції і Риму

Тема 8. Культурно-історичний простір розвитку античної цивілізації

Передумови виникнення античної філософії: географічно-кліматичні, культурно-історичні, соціальні. Формування полісу і його значення в античній історії. Економічні та політичні обставини. Антична демократія. Релігійне життя.

Джерела філософії Стародавньої Греції. Передфілософські уявлення античності: від міфу до логосу. Від хаосу до космосу. Гомерівський епос. Етичний елемент у поемах Гесіода. Проблема першопочатку. Орфізм. Філософські рефлексії орфіків та їх значення для розвитку античної філософії. Лірична поезія. Творчість Ферекіда та «семи мудреців». Анахарсіс Скіфський - один із «семи мудреців».

Буденна свідомість як духовне джерело філософії. Гноми як джерела «життєвської мудрості». Відкриття людської індивідуальності і духовного світу філософського мислення. Етапи розвитку і особливості античної філософії.

Тема 9. Філософія ранньої класики. Іонійська філософія

Іонійська (мілетська) філософія природи. Фалес із Мілету. Початкові філософські рефлексії. Перша філософська школа (іонійська) і її представники: Фалес, Анаксимандр та Анаксимен. Проблема першопочатку: «Усе з води». Гілозоїзм. Анаксимандр. Апейрон – першопочаток всього, його характеристика. Твір «Про природу» Виникнення світу. Анаксимен. Повітря – першопочаток існуючого.

Геракліт із Ефесу: життя і діяльність. Основні принципи філософії Геракліта: а) вогонь – першопочаток буття; б) принцип: «все тече» (образ ріки); в) принцип «боротьби» і гармонії протилежностей; г) логос – принцип впорядкування космосу і закон світобудови. Гносеологічні та етичні проблеми у філософії Геракліта. Історичне значення іонійської натурфілософії для наступного розвитку філософського знання.

Тема 10. Італійська філософія. Атомісти

Піфагор та піфагорійський союз. Джерела піфагореїзму. Онтологічна, гносеологічна та морально-етична концепції у творчості Піфагора. Число як першопочаток і основа буття. Число і звук (акустика). Вчення про душу. Метемпсихоз (переселення душі). Політичні ідеї. Історичне значення піфагореїзму для розвитку світової філософії і науки.

Духовні витoki елеатизму. Зміна духовних орієнтирів філософської рефлексії. Представники школи елеатів.

Ксенофан із Колофону. Особа Ксенофана та його діяльність. Філософська поема «Про природу». Критика антропоморфізму. Перша спроба абсолютизації раціонального способу пізнання. Парменід з Елеї. Життя і творчість. Філософська поема «Про природу». Онтологічні рефлексії; відкриття буття. Буття і небуття. Головні характеристики буття. Принцип тотожності буття і мислення. Розходження з іонійцями і Гераклітом.

Античний атомізм. Джерела і зміст античного атомізму. Попередники атомістичної концепції. Левкіпп. Демокріт. Атомістична теорія матерії Левкіппа-Демокріта: вчення про атоми і порожнечу; атрибути атомів; рух як спосіб існування атомів; вчення про причиновість. Фаталізм. Випадковість. Гносеологія Демокріта. Вчення про два види пізнання. Взаємодія розуму і відчуттів у процесі пізнання. Вчення про «первинні» і «вторинні» якості. Проблема істини. Вчення про «образи» («ейдоли»).

Тема 11 Софістика та Сократ

Софістика та Сократ: філософські рефлексії над буттям людини. Історичні передумови формування софістичної філософії. Софістика як явище культури і філософський напрям. Два покоління софістів: старші софісти. Філософія Протагора. Принцип: «людина є міра усіх речей...». Ідейні витoki вчення Горгія: вплив елеатів. Проблема буття. Буття і мислення. Мислення і мова. Момент агностицизму і скептицизму. Негативна діалектика Горгія.

Софістика: філософські рефлексії над буттям людини. Софісти молодшої групи та їх філософські ідеї. Вплив софістики як культурного та філософського явища на наступний розвиток світової філософії.

Філософія Сократа. Історія життя та смерті Сократа. Відношення Сократа до софістики. Сократичний поворот у філософії: на шляху від космосу до людини. Відкриття людини Сократом. Людські чесноти та система цінностей. Ідея Добра. Моральні закони. Розуміння щастя. Стиль

філософування Сократа (бесіда). Філософське життя у спілкуванні. Предмет філософії. Пошук істини. Метод маевтики і його складові. Відкриття індукції.

Сократичні школи. Філософія кініків. Історичні та духовні передумови становлення та розвитку кінійської філософії. Антисфен – засновник школи. Діоген із Синопа. Кінічний спосіб життя. Мегарики. Киренаїки.

Тема 12. Філософія Платона

Основні етапи життя та творчості Платона. Заснування Академії. Становлення платонівського діалогу як літературного та філософського жанру. Філософія Платона та попередня філософська традиція

Вчення Платона про ідеї. Природа ідей. Світ ідей і його структурна побудова. Смысл терміну «ідея». Онтологічний переворот Платона. Вчення про ідеї в діалогах «Гіппій Великий» і «Протагор».

Алегорія печери. Гносеологія Платона. Процес пізнання ідей. Пізнання як пригадування (анамнезіс). Поняття «Ерос» та його роль у процесі пізнання.

Вчення Платона про людину. Дуалістичне розуміння людини: а) поняття душі і її види (діалоги «Федон» і «Федр»); б) відношення душі до тіла; безсмертя душі; в) метемпсихоз і есхатологія; г) людина і Бог. Етика Платона: а) проблеми смислу людського життя у трактатах «Федон» і «Теетет»; б) вчення про чесноти і їх види. Ідеал абсолютного Добра; в) вчення про Любов і Дружбу у трактатах «Бенкет» (Сімпозион). Естетичне вчення Платона: а) поняття прекрасного; б) мистецтво як наслідування (мімезіс); в) функції мистецтва і його види; г) естетичний ідеал у Платона і способи його формування.

Вчення Платона про державу (політика): походження держави; форми держави. Ідеальна держава. Основні риси ідеальної держави та її побудова. Суспільні стани у державі. Проблеми виховання. Соціальний смисл утопії Платона.

Історичне значення філософії Платона. Платонізм і подальший розвиток світової філософії. Доля школи Платона.

Тема 13. Філософія Аристотеля

Життя і діяльність Аристотеля. Творчий доробок. Заснування Лікею в Афінах; особливості навчального процесу в школі Аристотеля. Генеза філософського знання згідно з Аристотелем: досвід, мистецтво, наука. Принцип поділу наук на теоретичні та практичні. «Перша філософія» та її предмет. Метафізична теорія буття. Критика Аристотелем платонівської теорії ідей.

Основні засади онтології Аристотеля: поняття субстанції; суте і сутність; субстрат; ентелехія; телеологізм. Фізика Аристотеля: вічність світу; вчення про рух, простір, час; вчення про «першодвигун» (першопричину); необхідність; матеріальні першоелементи (стихії) світу. Космологічні ідеї Аристотеля. Психологічне вчення Аристотеля: вчення про душу та її функції. Визначення життя. Людина як біологічна істота, наділена розумом. Класифікація тварин. Інші біологічні ідеї у трактаті «Про душу».

Теорія пізнання Аристотеля (трактати «Метафізика», «Топіка» і «Про душу»). Чуттєвий та раціональний ступені пізнання; їх специфіка. Категорії Аристотеля (субстанція, кількість, якість, відношення, місце, час, положення, посідання, дія, пасивний стан).

Логічне вчення Аристотеля. Визначення логіки як науки про мислення і методології наукового пізнання. Головні елементи логічного вчення Аристотеля: а) закони мислення; б) поняття і його природа; в) вчення про категорії; г) вчення про індукцію. Силогізм та індукція; д) теорія доказу; е) сутність наукового знання; три роди наук.

Вчення про суспільство і державу в «Політиці»: проблема виникнення суспільства і держави; людина як «політична» істота; мета держави; соціально-політичний ідеал Аристотеля; форми державного правління; структура суспільства; проблема рабства; публічне і приватне життя, виховання, освіта; суспільні чесноти; економічні погляди.

Етичне вчення Аристотеля: вчення про найвище добро; головні чесноти; знання і моральна поведінка людини; проблема найвищого добра; смисл буття людини; справедливість; етичний ідеал.

Естетичне вчення Аристотеля. Визначення суті мистецтва. Види мистецтва. Мімезіс. Оцінка літературних жанрів. Катарсис. Естетичний ідеал.

Тема 14. Елліністично-римська філософія

Загальна характеристика епохи та її духовних здобутків. Епікуреїзм. Життя та творчість Епікура. «Сад» Епікура та його ідеали. Етичні правила Епікура: принцип: «проживи непомітно»; ідеал епікурейського мудреця.

Римський епікуреїзм: Лукрецій Кар «Про природу речей. Лукрецій про сенс життя, щастя та потребу подолання необґрунтованих страхів.

Витоки та історія виникнення філософії стоїцизму. Засновники і творці філософії стоїцизму: Зенон з Кітіону, Хрсіпп, Арістон і Геріл з Карфагену. Основні засади стоїцизму: логічне вчення; проблеми гносеології; концептуалізм; етичний принцип: «жити згідно з природою»; проблема щастя і чесноти; суспільний принцип: «усі люди – громадяни всесвітнього царства розуму». Проблема апатії.

Римський стоїцизм: Посідоній (заняття науками; космологічні ідеї); Епіктет (байдужість до світу; доля і можливість бути собою; внутрішня свобода людини); Марк Аврелій (ідеал людини; рівність людей; розум і громадянськість); Цицерон (роль філософії; етичний ідеал; проблема життя і смерті у «Тускуменських бесідах». Трактат «Про природу богів»).

Сенека «Моральні листи до Луцілія». Філософія та її структура. Аналіз вчення Платона. Сутне (буття) і його структура. Теорія пізнання. Роль наук в житті людини. Ставлення до життя (і, відповідно, смерті) у зв'язку з уявленнями про сутне.

Філософія скептиків. Пірронізм: основні ідеї. Вчення про тропи. Пізній неопірронізм і його представники та їх погляди. Історична оцінка скептицизму.

Тема 15. Філософія неоплатонізму

Духовні витоки неоплатонізму. Плотін – творець системи неоплатонізму. Твір «Еннеади». Філософія Плотіна: теорія буття; вчення про Єдине, Розум і Душу; матерія і світ; проблема виникнення світу; вчення про людину; душа людини; теорія пізнання Плотіна; містична інтуїція, аскеза, очищення. Вплив неоплатонізму.

Філософія неоплатонізму. Основні засади неоплатонізму. Порфирій та його логічне вчення. Спасіння душі. Ієрархія чеснот. Прокл. Останній античний філософ. Коментаторська діяльність. Метод практичності. Процес еманациї. Ямвліх. Специфіка вчення. Трактування Єдиного. Космологія. Від теогонії до теургії. Процес сакралізації.

Неоплатонізм і криза античної філософії. Неоплатонізм та християнство.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем		Кількість годин для денної форми навчання			
		Всього	У тому числі		
			Лек.	Сем.	С.р.
1	2	3	4	5	6
Змістовий модуль 1.					
1	Вступ до дисципліни	9	2	2	5
	Разом за змістовим модулем 1	9	2	2	5
Змістовий модуль 2.					
2	Давньоіндійська філософія. Ортодоксальні даршани	14	2	2	10
3	Неортодоксальні даршани. Джайнізм. Чарвака-локаята	14	2	2	10
4	Неортодоксальні даршани. Буддизм	14	2	2	10
	Разом за змістовим модулем 2	42	6	6	30
Змістовий модуль 3.					
5	Культурно-соціальні передумови становлення китайської філософії	14	2	2	10
6	Даосизм	14	2	2	10
7	Конфуціанство	14	2	2	10
	Разом за змістовим модулем 3	42	6	6	30
Змістовий модуль 4.					
8	Генеza та становлення філософії в античному світі	14	2	2	10
9	Філософія ранньої класики. Іонійська філософія	14	2	2	10
10	Італійська філософія. Атомісти	14	2	2	10
11	Софістика, Сократ, сократичні школи	14	2	2	10
	Разом за змістовим модулем 4	56	8	8	40

Змістовий модуль 5.					
12	Філософія високої класики. Філософія Платона.	16	2	2	12
13	Філософія пізньої класики. Аристотель.	17	2	2	13
14	Елліністично-римська філософія	14	2	2	10
15	Філософія неоплатонізму	14	2	2	10
	Разом за змістовим модулем 5	61	8	8	45
	Усього годин за дисципліну	210	30	30	150

Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	К-ть годин
1.	Дослідження предметного поля філософії Давнього світу і принципів періодизації історії філософії	2
2.	Вивчення особливостей давньоіндійської філософії та специфіки ортодоксальних даршан	2
3.	Засвоєння специфіки неортодоксальних даршан (джайнізм, чарвака-локаята)	2
4.	Засвоєння специфіки неортодоксальних даршан (буддизм)	2
5.	Дослідження культурно-соціальних передумов виникнення та особливостей китайської філософії	2
6.	Вивчення передумов та основних ідей даосизму	2
7.	Ознайомлення з джерелами, цілями та ідеями конфуціанства	2
8.	Аналіз передумов, джерел та специфіки античної філософії	2
9.	Вивчення основних ідей натурфілософів. Іонійський період	2
10.	Аналіз філософії італійської філософії (школа елеатів, вчення Піфагора) та вчення атомістів	2
11.	Аналіз філософських поглядів софістів, Сократа, кініків, кіренаїків, мегариків	2
12.	Дослідження особливостей філософії Платона	2

№ з/п	Назва теми	К-ть годин
13.	Дослідження особливостей філософської системи Аристотеля	2
14.	Вивчення ідей мислителів елліністично-римської філософії	2
15.	Ознайомлення з ідеями неоплатонізму	2
Разом		30

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття 1 **Вступ до дисципліни**

План

1. Філософія та історія філософії. Мета і завдання історико-філософської науки.
2. Періодизація історії філософії, її основні принципи.
3. Поняття історико-філософської парадигми.
4. Історичні парадигми філософії як результат її осмислення.
5. Специфіка Східної та Західної парадигми філософування.

Рекомендована література: 1, 9, 16, 26, 38, 39-45.

Ключові поняття: *філософія, історія філософії, історико-філософська парадигма, філософія Давнього світу.*

Проблемно-пошукові питання:

1. Що вивчає філософія?
2. Чи можна ототожнювати філософію та історію філософії?
3. Які основні принципи лежать в основі періодизації філософії?
4. Що таке історико-філософська парадигма?
5. Які парадигми в історії філософії Ви знаєте?
6. В чому полягає специфіка Східної/Західної парадигми філософування?
7. Чим особлива філософія Давнього світу?

Семінарське заняття 2

Давньоіндійська філософія. Ортодоксальні даршани

План

1. Філософські конструкти шкіл санкхья. Уявлення про вічні першооснови: Пуруша та Пракриті (Прадхана);

2. Йога та звільнення людини від афектів (яма, ніяма, асана, пранаяма, пратьяхара, дхарана, дх'яна, самадхі).
3. Теоретичні погляди школи ньяя.
4. Вчення про дхарму в школі міманса.
5. Погляди на світ об'єктів мислителів школи вайшешика.
6. Веданта та вчення про ілюзорність світу і реальність абсолютного Брахмана.

Рекомендована література: 1, 2, 4, 9, 11, 13, 21, 39-45.

Ключові поняття: даршана, астика, санкх'я, пракріті, пуруша, яма, ніяма, асана, пранаяма, пратьяхара, дхарана, дх'яна, самадхі, ньяя, дхарма, міманса, вайшешика, Брахман.

Проблемно-пошукові питання:

1. Існування яких двох вічних та незалежних начал постулює санкх'я?
2. Як розуміється звільнення від сансари представниками школи санкх'я?
3. Чому вчення ньяї називають системою логічного реалізму?
4. Які чотири структурні елементи процесу пізнання виділяють у школі ньяя?
5. Назвіть основні принципи школи міманса.
6. В чому полягає особливість онтології вайшешика?
7. Ряд яких умов передбачає досягнення істинного знання - брахмавід'ї, тобто знання Брахмана?

Семінарське заняття 3

Неортодоксальні даршани. Джайнізм. Чарвака-локаята

План

1. Становлення та специфіка неортодоксальних шкіл.
2. Філософський зміст джайнізму:
  - а) вчення Вардгамани (Магавіри): метафізика, етика, звільнення;
  - б) напрями джайнізму у розумінні аскези: дигамбари та шветамбари.
3. Чарвака-локаята:
  - а) походження та розвиток матеріалістичних поглядів у Індії;
  - б) вчення чарваків про світ та його пізнання;
  - с) етичне вчення чарваки-локаяти.

Рекомендована література: 1, 2, 9, 11, 13, 39-45.

Ключові поняття: настика, джайнізм, аскеза, дигамбари, шветамбари, чарвака-локаята.

Проблемно-пошукові питання:

1. Що спільного існує між неортодоксальними школами давньоіндійської філософії? Що їх відрізняє?
2. Що покладено в основу вчення про буття школи чарвака-локаята?
3. Визначте основні риси джайністського світогляду.
4. Що таке карма?
5. Назвіть п'ять великих обітниць у джайнізмі.
6. В чому полягає специфіка Східної/Західної парадигми філософування?

*Семінарське заняття 4***Неортодоксальні даршани. Буддизм***План*

1. Буддизм як релігійне вчення та філософія. Специфіка світовідношення у буддизмі. Життя як страждання.
2. «Серединний шлях». Чотири шляхетні істини та восьмикроковий шлях досягнення самадхі.
3. Вчення про дхарму. Нірвана. Містична інтуїція та закон причинної взаємодії.
4. Вплив релігійного вчення буддистів на суспільний розвиток Індії, Китаю та інших країн.

Рекомендована література: 1, 2, 9, 11, 13, 22, 28, 29, 36, 37-43.

Ключові поняття: Трипітака, буддизм, самадхі, дхарма, анатмавада, кшанікавада, тхеравада (хінаяна), махаяна, тантраяна (ваджраяна).

Проблемно-пошукові питання:

1. В чому полягає суть чотирьох благородних істин буддизму?
2. Дайте характеристику складових Трипітаки.
3. Йога Шак'ямуні та йога Патанджалі: спільне та особливе.
4. В чому суть вчення про дхарму?
5. Охарактеризуйте основні напрямки буддизму.
6. Назвіть чотири базові ідеї буддійського вчення.
7. Як тлумачиться людина у буддизмі?
8. Назвіть три напрямки тантризму та охарактеризуйте їх сутність.

Семінарське заняття 5

Культурно-соціальні передумови становлення китайської філософії

План

1. Культурно-соціальні передумови філософствування в Китаї.
2. Китайська міфологія. Перехід від міфу до філософського знання.
3. Культ Неба. Культ предків (манізм). Світоглядне значення ритуалу.
4. Вчення про Інь та Ян у філософській культурі Китаю.
5. Ритуал у культурі та філософії стародавнього Китаю.
6. Ключові теми розмислів у творах У-цзин (п'ятикнижжя): Ши-цзин, Шу-цзин, І-цзин, Лі-цзин і Чун-цю.

Рекомендована література: 1, 2, 4, 8, 11, 14, 16, 21, 39-45.

Ключові поняття: Піднебесна, Інь, Ян, культ Неба, культ предків, ритуал, п'ятикнижжя, «Чжань го».

Проблемно-пошукові питання:

1. Проаналізуйте історичні та соціокультурні передумови виникнення філософії Стародавнього Китаю.
2. Які особливості Давньокитайської цивілізації?
3. В яку епоху зароджуються філософські ідеї в Китаї?
4. Дайте характеристику суспільному ладу Давнього Китаю.
5. Якою була космогонія Давнього Китаю?
6. Визначте основні риси китайської міфології.
7. Якою була головна особливість міфологічної системи Китаю?
8. В яких давньокитайських трактатах розглядалися основні філософські проблеми?
9. Визначте основні особливості давньокитайської філософії.

Семінарське заняття 6

Даосизм

План

1. Філософія класичного даосизму. Легендарна особистість Лао-цзи. Книга «Дао-де-цзин».
2. Вчення про Дао, сучасні спроби раціоналістичної інтерпретації.
3. Співвідношення Дао і Де. Ідеал «недіяння» та принципи соціалізації в даосизмі.
4. Соціально-політичні погляди Лао-Цзи.
5. Роль даосизму в історії Китаю.

Рекомендована література: : 1, 2, 4, 8, 11, 14, 16, 17, 21, 39-45.

Ключові поняття: даосизм, Дао, Де, увей, Лао Цзи, добродієність, медитація.

Проблемно-пошукові питання:

1. Охарактеризуйте передумови виникнення даосизму.
2. Які теорії походження Лао Цзи вам відомі?
3. Що означає жити за законами природи в даосизмі?
4. У чому полягає головний принцип даосизму?
5. Розкрийте зміст категорії *Увей*.
6. В чому полягає сутність категорій *Дао* та *Де*?
7. Розкрийте основні положення етики раннього даосизму
8. В чому суть щастя як блага народу згідно даосизму?
9. Яка людина є мудрою у вченні даосів?

Семінарське заняття 7

Конфуціанство

План

1. Джерела, ціль та грані вчення Кун-фу-Цзи .
2. «Атака на серце». Добродієність як породження-результат свідомої практичної діяльності, як трансформація «природи».
3. Потреба у «виправленні імен» та її смисл. Аспекти «принципу шанобливості» (сяо).
4. Ідея справедливості та її реалізація через поняття «людяність» (жень).
5. Добродієне життя згідно обов'язку (і) та управління за допомогою ритуалів (лі).
6. Роль конфуціанства в історії розвитку китайської державності.

Рекомендована література: 1, 2, 4, 8, 11, 14, 17, 20, 21, 39-45.

Ключові поняття: Конфуцій, «Лунь юй», лі (ритуал), жень (людяність), «сін» (взаємність), «чжі» (знання), «і» (борг), сяо (шанобливість), цзюнь-цзи (Шляхетний муж).

Проблемно-пошукові питання:

1. Що вам відомо про життєвий шлях Конфуція?
2. В чому полягає сутність «атаки на серце» за Конфуцієм?

3. Які основні принципи лежать в основі вчення Конфуція про «виправлення імен»?
4. Що таке «добродійне життя» згідно конфуціанства?
5. Що необхідно робити для того, щоб досягти ідеалу Шляхетного мужа?
6. Визначте основоположні принципи філософії Конфуція.
7. Що є основою держави за Конфуцієм?

Семінарське заняття 8

Гене́за та становлення філософії в античному світі

План

1. Передумови виникнення та загальний характер давньогрецької філософії. Космос – фюсіс – логос.
2. Джерела вивчення античної філософії.
  - a) Гомер: теогонія та космогонія, боги та люди.
  - b) Гесіод: соціальні питання, теогонія, космогонія, антропогонія, моральні ідеали.
  - c) Орфічна філософія: космогонія та антропогонія, душа та тіло.
  - d) Творчість Ферекіда та «семи мудреців».
3. Іонійська та італійська традиції.
4. Періодизація античної філософії.
5. Риси античної філософії.

Рекомендована література: 1, 2, 3, 10, 19, 31, 32, 33, 36, 39-45.

Ключові поняття: антична міфологія, орфізм, антична філософія, Логос (закон), фюсіс, Космос, Хаос, архе, космоцентризм, мікрокосм, макрокосм.

Проблемно-пошукові питання:

1. Що сприяло тому, що саме Давній Греції і Давньому Риму випала доля появи і розвитку античної філософії?
2. Як полісна форма організації життя впливала на виникнення і розвиток античної філософії?
3. Дайте визначення поняттю «антична філософія».
4. В чому полягають особливості античної міфології?
5. Назвіть основні джерела філософії Давньої Греції.
6. Визначте основні риси античної філософії.
7. Розкрийте значення праці Гесіода «Теогонія» («Походження богів») для розвитку філософського світогляду.
8. Які елементи філософії наявні в орфізмі?
9. Яку роль у підготовці античної філософії зіграли так звані «сім мудреців»?

10. Які види гномів ви знаєте? Яку роль відіграли гноми у становленні античної філософії?

Семінарське заняття 9

Філософія ранньої класики. Іонійська філософія

План

1. Перша Іонійська (мілетська) філософська школа і її представники:
  - а) вода як початок світу у Фалеса;
  - б) апейрон як першопочаток всього Анаксимандра;
  - с) повітря – першопочаток існуючого у Анаксимена.
2. Основні принципи філософії Геракліта:
  - а) вогонь – першопочаток буття;
  - б) принцип: «все тече» (образ ріки);
  - в) принцип «боротьби» і гармонії протилежностей;
  - г) логос – принцип впорядкування космосу і закон світобудови.
3. Гносеологічні та етичні проблеми у філософії Геракліта.
4. Історичне значення іонійської натурфілософії для наступного розвитку філософського знання.

Рекомендована література: 1, 2, 3, 9, 10, 33, 34, 39-45.

Ключові поняття: буття, натурфілософія, космоцентризм, апейрон, Логос, атом, світ, раціональність, першопочаток, протиріччя.

Проблемно-пошукові питання:

1. Чому іонійську філософію дослідники називають протофілософією? Які риси її характеризують?
2. Яким був об'єкт античної філософії на першому етапі розвитку її розвитку? Яка проблема була першою проблемою цієї філософії?
3. В чому вбачали основу буття натурфілософи?
4. Хто з античних філософів першим вжив термін «архе»?
5. Що, за Анаксименом, є не тільки першоосновою космічних стихій, але й початком, джерелом життя і психічних явищ?
6. З якого речовинного першопочатку виникли всі речі за Гераклітом?
7. Хто з філософів розумів світ як потік, що увесь час тече – «*Panta gei*», «усе тече, усе змінюється»?
8. У чому Геракліт вбачав джерело всіх змін у світі?

9. Пошуками відповіді на які питання ознаменувався перший, іонійський, період античної філософії?
10. Розкрийте зміст понять Хаос та Космос.

Семінарське заняття 10 **Італійська філософія. Атомісти**

План

1. Піфагор та піфагорійський союз. Джерела піфагореїзму.
2. Онтологічна, гносеологічна та морально-етична концепції у творчості Піфагора:
  - a) число як першопочаток і основа буття;
  - b) число і звук (акустика); вчення про душу;
  - c) метемпсихоз (переселення душі);
  - d) політичні ідеї.
3. Духовні витoki елеатизму. Представники школи елеатів.
  - a) Ксенофан та його діяльність;
  - b) онтологічні рефлексії Парменіда; відкриття буття. Буття і небуття;
  - c) онтологічний і гносеологічний сенс апорій Зенона.
4. Античний атомізм. Джерела і зміст античного атомізму. Попередники атомістичної концепції.
5. Атомістична теорія матерії Левкіппа-Демокріта:
  - a) вчення про атоми і порожнечу;
  - b) атрибути атомів;
  - c) рух як спосіб існування атомів;
  - d) вчення про причиновість;
  - e) гносеологія Демокріта.

Рекомендована література: 1, 2, 3, 9, 10, 19, 34, 39-45.

Ключові поняття: піфагореїзм, число, гармонія, елеати, єдине, апорія, гомеометрії, нус (розум), атом.

Проблемно-пошукові питання:

1. Чому античну філософію VI ст. до н.е. Арістотель назвав «філософією італійців»?
2. Що лежить в основі піфагорійської етики?
3. Що є основою всього суцього (а не тільки гармонії) за думкою піфагорейців?
5. Як піфагорейці тлумачать гармонію?

6. Розкрийте сутність вчення про душу (за Піфагором).
7. Чим особлива філософія Давнього світу?
8. Який внесок елеатів у становлення давньогрецької філософії?
9. Які філософські проблеми перебувають у центрі уваги Парменіда?
10. В чому полягає онтологічний і гносеологічний внесок Зенона?

Семинарське заняття 11 **Софістика, Сократ, сократичні школи**

План

1. Історичні передумови формування софістичної філософії.
2. Філософські ідеї софістів:
  - а) старші софісти (Протагор, Горгій);
  - б) софісти молодшої групи (Алкидів, Трасимах, Критій, Калликл).
3. Філософія Сократа:
  - а) розуміння щастя;
  - б) стиль філософування Сократа (бесіда);
  - с) предмет філософії за Сократом;
  - д) метод маевтики і його складові;
  - е) морально-етичне вчення.
4. Сократичні школи:
  - а) філософія кініків;
  - б) мегарики,
  - с) кіренаїки.
5. Вплив софістики як культурного та філософського явища на подальший розвиток світової філософії.

Рекомендована література: 1, 2, 3, 5, 9, 10, 19, 34, 39-45.

Ключові поняття: софісти, маевтика, етика, кініки, мегарики, кіренаїки, гедонізм.

Проблемно-пошукові питання:

1. Розкрийте історичні передумови формування софістичної філософії.
2. Поясніть зміст вислову Протагора «Людина визначає міру речей». В чому його значення для філософської думки?
3. Що лежить в основі релятивізму Протагора?
4. Якою є вихідна теза сократівського філософування?
5. Під якими двома основними девізами народжувалася філософія Сократа?
6. На які основні принципи спирається метод маевтики (повивальне мистецтво, допомагає істині народитися на світ)?

7. Охарактеризуйте основні сократичні школи.
8. Визначте загальні для них риси сократичних шкіл.
9. В чому сутність гедонізму?
10. Проаналізуйте історичне значення софістики та філософії Сократа для наступного розвитку філософського знання.

Семінарське заняття 12

Філософія високої класики. Філософія Платона

План

1. Вчення Платона про ідеї в діалогах «Гіппій Великий» і «Протагор».
2. Гносеологія Платона. Пізнання як пригадування (анамнезіс).
3. Вчення Платона про людину. Дуалістичне розуміння людини:
  - а) поняття душі і її види (діалоги «Федон» і «Федр»);
  - б) відношення душі до тіла; безсмертя душі;
  - в) метемпсихоз і есхатологія;
  - г) людина і Бог.
4. Етика Платона:
  - а) проблеми смислу людського життя у трактатах «Федон» і «Теетет»;
  - б) вчення про чесноти і їх види. Ідеал абсолютного Добра;
  - в) вчення про Любов і Дружбу у трактатах «Бенкет» (Сімпозион).
5. Естетичне вчення Платона:
  - а) поняття прекрасного;
  - б) мистецтво як наслідування (мімезіс);
  - в) функції мистецтва і його види;
6. Вчення Платона про державу (політика): походження держави; форми держави. Ідеальна держава.

Рекомендована література: 1, 2, 3, 24, 25, 33, 36, 46-50.

Ключові поняття: ейдос (ідея), анамнезіс, алегорія печери, Ерос, матерія (хора), метемпсихоз, Деміург, мімезіс, утопія Платона.

Проблемно-пошукові питання:

1. Які основні етапи життя та творчості Платона?
2. Дайте характеристику платонівського діалогу як філософського жанру.
3. Висвітліть хронологію платонівських творів, питання їх автентичності.
4. Розкрийте сутність вчення Платона про ідеї.
5. Розкрийте сутність вчення про душу Платона.
6. В чому полягає сутність пізнання як пригадування (анамнезісу) за Платоном?

7. Охарактеризуйте ідеальну державу Платона. Які її головні прикмети та побудова?
8. В чому полягає соціальний смисл утопії Платона?
9. Яке історичне значення філософії Платона?
10. Якою була доля школи Платона – Академії?

Семінарське заняття 13
Філософія пізньої класики. Аристотель

План

1. Етапи творчості Аристотеля і його основні твори.
2. Метафізика Аристотеля. Критика Аристотелем платонівської теорії ідей.
3. Основні засади онтології Аристотеля:
  - a) поняття субстанції; суще і сутність; субстрат;
  - b) ентелехія;
  - c) телеологізм;
  - d) вчення про «першодвигун» (першопричину).
4. Психологічне вчення Аристотеля: вчення про душу та її функції.
5. Логіка Аристотеля: поняття, судження, умовивід.
6. Етика Аристотеля. «Нікомахова етика».
7. Класифікація Аристотелем форм держави.

Рекомендована література: 1, 2, 3, 6, 7, 10, 19, 30, 39-45.

Ключові поняття: *метафізика, субстанція, суще і сутність, субстрат, ентелехія, телеологізм, «першодвигун» (першопричина), логіка, мімесис, катарсис.*

Проблемно-пошукові питання:

1. Дайте характеристику творчій спадщині Аристотеля.
2. Якою була генеза філософського знання на думку Аристотеля?
3. В чому полягала критика Аристотелем платонівської теорії ідей.?
4. Які головні причини буття виокремлює Аристотель?
5. Охарактеризуйте основні засади онтології Аристотеля.
6. Розкрийте сутність вчення Аристотеля про «першодвигун» (першопричину).
7. Як Аристотель визначає душу? Якими функціями її наділяє?
8. Дайте характеристику аристотелівському методу пізнання.
9. Які головні елементи логічного вчення Аристотеля?
10. Розкрийте сутність вчення про суспільство і державу у книзі «Політика» Аристотеля.
11. Розкрийте сутність етичного вчення Аристотеля.

12. Естетичне вчення Аристотеля.
13. Історичне значення філософії Аристотеля та її вплив на подальший розвиток філософської та наукової думки.

Семінарське заняття 14 **Елліністично-римська філософія**

План

1. Розвиток античної культури і філософії в епоху еллінізму (друга половина IV ст. до н.е. – V ст. н.е.).
2. Філософія Давнього Риму та її етична спрямованість.
3. Епікуреїзм: проблема свободи і щастя людини. Атомізм та гносеологія Епікура.
4. Скептицизм: криза античної раціональності. Епохе і атараксія Піррона. Етика Секста Емпірика.
5. Етика стоїцизму: пізньюантичний ідеал мудреця. Римські стоїки: Марк Аврелій, Сенека, Епіктет.

Рекомендована література: 1, 2, 3, 10, 12, 19, 27, 39-45.

Ключові поняття: епоха еллінізму, елліністично-римська філософія, епікуреїзм, стоїцизм, епохе, атараксія, автаркія, скептицизм, тропи.

Проблемно-пошукові питання:

1. Дайте характеристику епохи та її духовних здобутків.
2. «Сад» Епікура та його ідеали.
3. Витоки та історія виникнення філософії стоїцизму.
4. Охарактеризуйте уявлення про людину і душу в стоїцизмі.
5. Розкрийте сутність етичного принципу «жити згідно з природою»
6. З'ясуйте передумови виникнення античного скептицизму.
7. Проблема апатії.
8. Які основні ідеї Пірронізму?
9. Дайте історичну оцінку скептицизму.

Семінарське заняття 15 **Філософія неоплатонізму**

План

1. Духовні витоки неоплатонізму. Плотін – творець системи неоплатонізму.
2. Філософія Плотіна: теорія буття; вчення про Єдине, Розум і Душу; матерія і світ; проблема виникнення світу; вчення про людину; душа людини; теорія пізнання Плотіна.

3. Порфирій та його логічне вчення. Спасіння душі.
4. Прокл. Останній античний філософ. Коментаторська діяльність. Метод практичності.
5. Ямвліх. Специфіка вчення. Трагування Єдиного. Космологія.
6. Неоплатонізм та християнство.

Рекомендована література: 2, 3, 10, 19, 35, 39-45.

Ключові поняття: *неоплатонізм, Єдине, Розум, Душа, містична інтуїція, аскеза, очищення, християнство, еманация, сакралізація.*

Проблемно-пошукові питання:

1. Розкрийте духовні витoki неоплатонізму.
2. Визначте основні засади неоплатонізму.
3. Охарактеризуйте логічне вчення Порфирія.
4. Розкрийте специфіку трагування Ямвліхом Єдиного.
5. В чому суть процесу сакралізації?
6. Вплив неоплатонізму на філософську думку.
7. Неоплатонізм і криза античної філософії.
8. Який вплив неоплатонізму на подальший розвиток філософії?

Теми для самостійної роботи

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Вступ до дисципліни	5
2	Становлення індійської філософії. Ортодоксальні даршани	10
3	Неортодоксальні даршани. Джайнізм. Чарвака-локаята	10
4	Неортодоксальні даршани. Буддизм	10
5	Культурно-соціальні передумови становлення Китайської філософії	10
6	Даосизм	10
7	Конфуціанство	10
8	Гене́за та становлення філософії в античному світі	10
9	Філософія ранньої класики. Іонійська філософія	10
10	Італійська філософія. Атомісти	10

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
11	Софістика, Сократ, сократичні школи	10
12	Філософія високої класики. Філософія Платона.	12
13	Філософія пізньої класики. Аристотель.	13
14	Елліністично-римська філософія	10
15	Філософія неоплатонізму	10
Разом		150

Методичні рекомендації до самостійної роботи

Основні форми навчальних занять, передбачені робочою програмою дисципліни – лекції, семінари, а також самостійна робота, що включає самостійний аналіз першоджерел, основної та додаткової літератури і виконання творчих робіт (презентацій, есе, схем, таблиць, тестів тощо).

Нижче наведено питання по кожній темі дисципліни, призначені для самостійного опрацювання. Результатом засвоєного здобувачем вищої освіти питання може бути виконання таких **видів самостійної роботи**:

- складання конспекту відповіді на питання;
- *анотація прочитаної додаткової літератури з курсу*;
- створення таблиці, кросворду або схеми з інформацією;
- створення презентації чи відео;
- написання есе на визначену тему.

Конспект із теми. Складання *конспекту з теми* є різновидом творчої роботи, оскільки передбачає самостійне опрацювання здобувачем вищої освіти окремої теми курсу.

Творчий процес в такому разі включає в себе такі взаємопов'язані етапи:
початковий – передбачає ознайомлення з матеріалом теми до якої складається конспект (включає опрацювання стану розробки теми, основних джерел тощо).

аналітичний – включає в себе відбір необхідного для висвітлення теми матеріалу та аналіз відібраного матеріалу. На цьому етапі також розкривається зміст основних понять теми, встановлюються логічні зв'язки між окремими інформаційними блоками теми, міжпредметні зв'язки.

синтезуючий – робота зі складання первинного варіанта конспекту, компонування матеріалу в окремі блоки за принципом логічного зв'язку.

критичний – передбачає критичний аналіз першого варіанту конспекту.
заключний – передбачає остаточне його корегування з подальшим оприлюдненням.

Конспект може бути розроблений в письмовому або електронному вигляді. Структура конспекту відображає зміст окремого питання чи теми і містить вступ, основний виклад питання/теми, висновки, перелік використаних джерел.

Анотація прочитаної додаткової літератури з теми. Анотація (франц. «зауваження») – коротка характеристика публікації, що містить короткий перелік основних питань роботи та має скласти основне враження про публікацію. Обсяг анотації – до 1000 знаків.

Структура анотації містить такі елементи:

актуальність питання чи проблеми в якому автор має переконати у важливості звернення до нього;

постановка проблеми, визначення питань, які автор планує вирішити;

шляхи вирішення проблеми, які пропонує автор твору;

висновки – містить інформацію про те, наскільки дана робота вплинула на ваші уявлення про проблему; висновки можуть бути доповнені рекомендаціями щодо удосконалення шляхів її вирішення.

Презентація до теми або окремого питання курсу. Презентація (від англ. *presentation* – представлення, показ) – це набір картинок-слайдів на певну тему, який зберігається у файлі спеціального формату. Кожен слайд містить довільну текстову, графічну, відеоінформацію, анімацію, звук, діаграми та графіки, табличні й інші матеріали. Мультимедійна презентація створюється за допомогою програми PowerPoint.

Вимоги до оформлення презентацій (за Дж. Льюїсом):

- окремий слайд відображає окрему думку;
- текст повинен містити короткі слова та прості речення;
- на слайді повинно бути не більше 6-8 рядків і 50 слів;
- для привернення уваги аудиторії слід використовувати заголовки;
- слайди не слід робити занадто яскравими;
- підписи до ілюстрацій розміщувати внизу (під ілюстраціями);
- при оформленні слайдів презентації слід дотримуватись одностиллю.

Розмір шрифту залежить від типу, фону презентації, обладнання. Рекомендований розмір шрифтів: для заголовку слайда – 22-30 pt, підзаголовків – 20-28 pt, основного тексту – 16-22 pt.

Для оформлення презентації доцільно використовувати шрифти *Arial*, *Comic Sans MS*, *Courier*, *Georgia*, *Tahoma*, *Times New Roman*, *Verdana*.

Обсяг презентації не повинен перевищувати 20-25 слайдів. Оцінювання презентації відбувається за такими критеріями:

- повнота розкриття теми;
- грамотність оформлення тексту;
- відсутність фактичних помилок, достовірність поданої інформації.
- наявність основних компонентів структури презентації (титульний слайд, зміст, основні структурні елементи змісту освіти, список використаних джерел);
- оригінальність оформлення презентації;
- доцільність використання засобів мультимедіа та анімаційних ефектів.
- придатність презентації для обраної цільової аудиторії.
- грамотність використання кольорового оформлення.
- доцільність використання фонового звуку, відеоматеріалів, анімованих об'єктів, малюнків, фотографій тощо.
- використання авторських ілюстрацій, фонів, фотографій, відеоматеріалів;
- єдиний стиль слайдів;
- ефективне представлення презентації автором.

Есе - це вид індивідуального навчально-дослідного завдання, який являє собою твір-міркування невеликого обсягу (1 – 2 сторінки тексту або 120-200 слів) з довільною композицією, що виражає індивідуальні міркування та точку зору автора з конкретного питання, проблеми й свідомо не претендує на повноту й вичерпне трактування теми.

Есе є самостійною творчою роботою із запропонованої викладачем теми або переліку тем для самостійного вибору студентами та виконується як позааудиторна робота.

Ключова місія есе – діагностика продуктивної, творчої складової пізнавальної діяльності, котра припускає аналіз інформації, його інтерпретацію, побудову міркувань, порівняння фактів, підходів й альтернатив, формулювання висновків, особисту оцінку автора.

Мета есе – це викладення самостійного бачення студентом проблеми, питання, теми на підставі опрацьованого матеріалу та аргументів.

Поради для написання есе:

- уникати копії уривків робіт інших авторів;
- представляти виклад власної точки зору автора щодо конкретного питання чи проблеми;
- формулювати власні, авторські висловлювання;
- творчо підходити до осмислення того чи іншого питання або проблеми;
- аргументувати власні міркування та висновки.

Есе не може бути викладом чи переказуванням чужих думок, адже має відображати власну авторську позицію. Власну думку студент аргументує шляхом викладу аргументів, підбору прикладів, аналогій, проведення паралелей.

Структура есе має забезпечити розкриття теми, базується на класичній системі доказів і включає в себе:

- *титульний аркуш*;
- *вступ* – містить такі елементи, як актуальність, мета та завдання, об'єкт і предмет есе, очікуваний результат роботи в цілому та конкретні результати, які будуть отримуватися в ході розкриття теми.

Використовуйте «пастки» для залучення уваги, такі як: цитата, вірш, питання, роздуми, незвичайні факти, ідей або смішні історії. Немає необхідності висловлювати в першій пропозиції основну думку. Уникайте таких фраз, як «Це есе про ...» або «Я збираюся поговорити про...».

- *основна частина*: теоретичні основи обраної проблеми й виклад основного питання. Ця частина припускає розвиток аргументації й аналізу, а також їх обґрунтування, виходячи з наявних даних, інших аргументів і позицій щодо питання. У цьому полягає основний зміст есе й це являє собою головні труднощі.

Важливе значення мають підзаголовки, на основі яких здійснюється структурування аргументації; саме тут необхідно обґрунтувати (логічно, використовуючи дані або строгі міркування) пропоновану тезу. Там, де це необхідно, як аналітичний інструмент можна використати графіки, діаграми й таблиці.

- *висновок* за своєю структурою має відповідати переліку завдань, поставлених у вступі. Тобто, висновок підсумовує есе або ще раз підкріплює зміст і значення викладеного в основній частині. Висновок може містити такий дуже важливий, що доповнює есе, елемент як вказівка на застосування дослідження, на розвиток взаємозв'язків з іншими проблемами.

Внутрішня структура есе може бути довільною (хоча в рекомендаціях пропонується структуру есе). Оскільки есе – це мала форма письмової роботи, доцільним є повторення висновків в кінці.

При формулюванні проблеми потрібно враховувати, що есе відрізняє конкретна тема та суб'єктивне її трактування. Предмет теми в есе набагато вужчий, ніж, наприклад, в рефераті.

Завдання для самостійної роботи

№	Тема	Завдання	Рекомендовані джерела
1	Вступ до дисципліни	<p>1. Напишіть есе на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Філософія як поступ історико-філософських парадигм». ➤ «Культурно-історичні умови виникнення філософії»; ➤ «Особливості та відмінності східного та західного типів філософствування». 	9, 15, 38, 39-45
		<p>2. Складіть таблицю:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Основні чинники відмінностей між різноманітними філософськими вченнями, школами, напрямками»; ➤ «Основні періоди історії філософії». 	16, 38, 39-45
		<p>3. Напишіть конспект відповіді на питання «Передфілософія в релігіях та міфології Близького Сходу (Давній Єгипет, Вавилонія, Іран)».</p>	1, 9, 15, 16, 22
2	Становлення індійської філософії. Ортодоксальні даршани	<p>1. Напишіть есе на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Міфологічний світогляд стародавніх індійців». ➤ «Культурно-історичні умови формування та ідейна спадщина Давньої Індії». ➤ «Філософування на тлі ведійського світогляду». ➤ «Давньоіндійські уявлення про людину». ➤ «Рігведа – найдавніша пам'ятка давньоіндійської літератури». 	2, 4, 11, 13, 22

		2. Складіть короткий конспект відповіді на питання «Періодизація індійської філософії та структура корінних текстів», користуючись літературою.	2, 4, 13, 38
		3. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем: <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Веди, брахмани, араньякі, упанішади, епоси, пурани, сутри, шастри». ➤ «Понятійний каркас індійської філософії: Атман-Брахман, Абсолют, сансара, карма, майя, мокша, мукті, нірвана, дхарма, мандала». ➤ «Освоєння індійської філософії західним світом». ➤ «Образ» індійського мудреця». 	2, 4, 11, 13, 22
		4. Складіть таблицю «Класифікація даршан за принципом відношення до Вед»	16
3	Неортодоксальні даршани. Джайнізм. Чарвака-локаята	1. Напишіть есе на одну із запропонованих тем: <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Становлення неортодоксальних шкіл». ➤ «Звільнення» як мета вчення джайнізму. ➤ «Походження та розвиток матеріалістичних поглядів у Індії». 	2, 4, 11, 13, 22
		2. Напишіть короткий конспект відповіді на питання «Напрями джайнізму у розумінні аскези: дигамбари та шветамбари».	13, 38
		3. Складіть словник термінів з теми: драв'я, гуни, джива й аджива, карма.	2, 4, 13, 38

4	Неортодоксальні даршани. Буддизм	<p>1. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Роль буддизму в історії Індії та всього людства». ➤ «Періодизація історії буддизму». ➤ «Постать Будди Гаутами або Шак'ямуні у ранньому буддизмі». ➤ «Трипітака» як спроба систематизації буддизму. ➤ «Дві форми буддизму – хінаяна («мала колісниця») і «махаяна» («велика колісниця»)». ➤ «Школи буддизму: мадх'яміка, йогачора, ваджраяна, саутраїшина» ➤ «Ламаїзм». 	2, 13, 16, 29
		<p>2. Напишіть есе на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Вчення Сіддгартги Гаутами (Шак'ямуні) про світ, душу, істину». ➤ «Концепція буття як безперервного потоку становлення, круговороту перероджень (сансара)». ➤ «Практичні шляхи етичного вдосконалення в буддизмі». ➤ «Актуальність філософської спадщини буддизму в сучасності». ➤ «Буддизм: погляди на походження і закономірність світу». ➤ «Концепція буття як безперервного потоку становлення, круговороту перероджень (сансара)». 	2, 13, 16, 29, 38-45
5	Культурно-соціальні передумови становлення Китайської філософії	<p>1. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Основні риси китайської міфології». ➤ «П'яте сторіччя до н.е. – період Жаньго – «золоте сторіччя» китайської філософії». ➤ «Історичні записки» Сима Цяня про шість філософських шкіл: конфуціанство, моїзм, школа закону 	4, 8, 17, 22

		<p>фа-цзя, даосизм, школа інь-ян (натурфілософія), школа імен шін-цзя».</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Специфіка китайської філософії». ➤ «Понятійний каркас китайської філософії». 	
		<p>2. Напишіть короткий конспект відповіді на питання «П'яте сторіччя до н.е. – період Жаньго – «золоте сторіччя» китайської філософії».</p>	22, 38
		<p>3. Напишіть есе на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Класичні книги китайської освіченості». ➤ «Книга «І цзин» («Книга перемін»)». ➤ «Вчення Мо-цзи (Мо-ді). Вихідні положення моїзму». 	4, 8, 17, 22
6	Філософські школи давнього Китаю. Даосизм	<p>1. Складіть таблицю «Виникнення філософських шкіл у Китаї».</p>	4, 8, 16, 17, 22
		<p>2. Напишіть короткий конспект відповіді на питання «Вчення Мо-цзи (Мо-ді). Вихідні положення моїзму».</p>	17, 22, 38
		<p>3. Напишіть есе на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Філософська школа «закону» (фа-цзя) (IV – III ст. до н. д.)». ➤ «Філософія легістів як антиморальна філософія». ➤ «Етичне вчення Лао-цзи. Дотримання «міри речей» як головна життєва мета для людини». ➤ «Філософські погляди послідовників Лао-цзи – Ян-чжу, Чжуан-цзи». 	4, 8, 16, 17, 22

		<ul style="list-style-type: none"> ➤ «Філософські ідеї тантризму. Витоки тантризму. Основні концепції тантризму». 	
7	Конфуціанство	<p>1. Напишіть есе на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Прагнення тотальної моральності та ідеальне управління, що полягає у не-діянні увей». ➤ «Обов'язок у системі філософських категорій Ст. Китаю Життя та діяльність Кун-цзи». ➤ «Лунь-юй»-першоджерело конфуціанства. 	4, 8, 16, 17, 19, 21
		<p>2. Напишіть короткий конспект відповіді на питання:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Моральний приклад як норма управління народом». ➤ «Культ минулого та консерватизм у вченні Конфуція» ➤ «Відношення до батьків, освіти в конфуціанстві». 	8, 16, 17, 19, 21
		<p>3. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Специфіка конфуціанства як релігії» ➤ «Етичні ідеї Конфуція» ➤ «Подальша доля конфуціанства в Китаї». 	8, 16, 17, 19, 21
8	Культурно-історичний простір розвитку античної цивілізації	<p>1. Напишіть короткий конспект відповіді на питання «Джерела вивчення античної філософії»</p>	3, 14, 20
		<p>2. Напишіть коротке есе на одну з запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Гомер: теогонія та космогонія». ➤ «Гомер: боги та люди». ➤ «Гесіод: теогонія». ➤ «Гесіод: космогонія». 	2, 3, 9, 14, 15, 20

		<p>3. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Формування полісу і його значення в античній історії.</i> ➤ <i>Економічні та політичні обставини.</i> ➤ <i>Антична демократія.</i> ➤ <i>Релігійне життя античної цивілізації.</i> ➤ <i>Передфілософські уявлення античності: від міфу до логосу.</i> ➤ <i>Від хаосу до космосу. Гомерівський епос.</i> ➤ <i>Етичний елемент у поемах Гесіода.</i> ➤ <i>Філософські рефлексії орфіків та їх значення для розвитку античної філософії.</i> ➤ <i>Буденна свідомість як духовне джерело філософії.</i> ➤ <i>Гноми як джерела «життєвської мудрості».</i> 	3, 10, 14, 20
9	Філософія ранньої класики. Іонійська філософія	<p>1. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>«Космоцентризм як парадигма античної філософії»</i> ➤ <i>«Іонійська (мілетська) філософія природи. Проблема першопочатку»</i> <p>2. Напишіть коротке есе на одну з запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>«Натурфілософія Фалеса»</i> ➤ <i>«Вчення Анаксимандра про апейрон як субстанційний і генетичний початок буття»</i> ➤ <i>«Тлумачення субстанції світу Анаксименом».</i> <p><i>«Геракліт із Ефесу: життя і діяльність».</i></p>	3, 10, 14
			3, 10, 14, 20, 35

		3. Напишіть короткий конспект відповіді на питання «Особливості першого, іонійського, періоду античної філософії.»	
10	Італійська філософія. Атомісти	1. Напишіть короткий конспект відповіді на питання «Історичне значення піфагореїзму для розвитку світової філософії і науки.»	2. 3, 10, 14, 20
		2. Напишіть коротке есе на одну з запропонованих тем: <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Зміна духовних орієнтирів філософської рефлексії. Представники школи елеатів» ➤ «Критика Ксенофаном антропоморфізму. Перша спроба абсолютизації раціонального способу пізнання». ➤ «Головні характеристики буття у елеатів. Принцип тотожності буття і мислення. Розходження з іонійцями і Гераклітом». 	2. 3, 10, 14, 20
		3. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем: <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Ксенофан із Колофону та його діяльність. Філософська поема «Про природу». ➤ «Парменід з Елеї. Життя і творчість. Філософська поема «Про природу». ➤ «Вчення Демокріта про два види пізнання. Проблема істини». ➤ «Вчення Демокріта про «образи» («ейдоли»)». 	2. 3, 10, 14, 20
11	Софістика та Сократ	1. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем: <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Софістика та Сократ: філософські рефлексії над буттям людини». ➤ «Софістика як явище культури і філософський напрямок». 	3, 5, 10, 14, 20

		<ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>«Історія життя та смерті Сократа».</i> ➤ <i>«Відкриття людини Сократом».</i> ➤ <i>«Людські чесноти та система цінностей за Сократом».</i> ➤ <i>«Диоген із Синопа. Кінічний спосіб життя».</i> 	
		<p>2. Підготуйте короткий виступ на одну з запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>«Філософія Протагора. Принцип: «людина є міра усіх речей...».</i> ➤ <i>«Ідейні витоки вчення Горгія: вплив елеатів. Проблема буття. Буття і мислення. Мислення і мова».</i> ➤ <i>«Негативна діалектика Горгія».</i> ➤ <i>«Сократичний поворот у філософії: на шляху від космосу до людини».</i> 	1, 2, 3, 10, 20.
		<p>3. Напишіть коротке есе про життя та філософські ідеї одного з представників (на вибір) сократичних шкіл:</p> <p><i>Кініки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <i>a. Антисфен,</i> <i>b. Диоген Синопський,</i> <i>c. Гиппархія і Метрокл.</i> <p><i>Кіренаїки:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <i>a. Арістипп,</i> <i>b. Аннікерід.</i> <p><i>Мегарики:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> <i>a. Евбулід,</i> <i>b. Діодор Крон</i> 	1, 2, 3, 10, 20.
12	Філософія Платона	<p>1. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Основні етапи життя та творчості Платона.</i> ➤ <i>Заснування Академії. Доля школи Платона.</i> 	2, 3, 14, 25, 26

		<p>2. Напишіть коротке есе</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Світ ідей і його структурна побудова». ➤ «Смисл терміну «ідея». ➤ «Онтологічний переворот Платона». ➤ «Поняття «Ерос» та його роль у процесі пізнання». ➤ «Платонівський діалог як літературний та філософський жанр». ➤ «Естетичний ідеал у Платона і способи його формування». ➤ «Алегорія печери у філософії Платона». 	2, 3, 14, 25, 26
		<p>3. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Основні риси ідеальної держави та її побудова». ➤ «Суспільні стани у державі». ➤ «Проблеми виховання. «Соціальний смисл утопії Платона». ➤ «Філософія Платона та попередня філософська традиція» ➤ «Історичне значення філософії Платона». ➤ «Платонізм і подальший розвиток світової філософії». 	2, 3, 14, 25, 26
13	Філософія Аристотеля	<p>1. Складіть таблицю «Класифікація філософії за Аристотелем».</p>	6, 24, 31
		<p>2. Напишіть короткий конспект відповіді на питання:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ «Категорії Аристотеля як спосіб пояснення сутності буття». ➤ «Катарсис у вченні Аристотеля про трагедію». ➤ «Критика Аристотелем вчення Платона про «ейдоси» («чисті ідеї»)». ➤ «Метод Аристотеля». 	2, 3, 6, 24, 31

		<p>3. Напишіть есе на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>«Проблема виникнення суспільства і держави у філософії Платона».</i> ➤ <i>«Людина як «політична» істота».</i> ➤ <i>«Соціально-політичний ідеал Аристотеля».</i> ➤ <i>«Форми державного правління за Аристотелем».</i> ➤ <i>«Публічне і приватне життя за «Політикою» Аристотеля».</i> ➤ <i>«Економічні погляди Аристотеля».</i> 	2, 3, 6, 24, 31
		<p>4. Складіть таблицю «Правильні і неправильні форми державного устрою за Аристотелем»</p>	2, 3, 24, 31
14	Елліністично-римська філософія	<p>1. Створіть презентацію на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Життя та творчість Епікура.</i> ➤ <i>«Сад» Епікура та його ідеали.</i> ➤ <i>Етичні правила Епікура: принцип: «проживи непомітно»; ідеал епікурейського мудреця.</i> 	3, 10, 14, 20, 28
		<p>2. Напишіть есе на одну із запропонованих тем:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ <i>Римський епікуреїзм: Лукрецій Кар «Про природу речей».</i> ➤ <i>Лукрецій про сенс життя, щастя та потребу подолання необґрунтованих страхів.</i> ➤ <i>Проблема апатії у стоїцизмі.</i> ➤ <i>Цицерон про етичний ідеал.</i> ➤ <i>Проблема життя і смерті у «Тускуменських бесідах».</i> ➤ <i>Пірронізм: основні ідеї.</i> 	3, 10, 12, 20, 28
		<p>3. Підготуйте короткий виступ на тему «Історична оцінка скептицизму».</p>	3, 10, 14, 28

15	Філософія неоплатонізму	1. Напишіть есе на тему: ➤ <i>«Вплив неоплатонізму на світову філософію».</i> ➤ <i>«Основні засади неоплатонізму».</i> ➤ <i>«Основні риси неоплатонізму».</i> ➤ <i>«Вчення про людину у філософії Плотіна».</i>	3,10, 14, 23
		2. Підготуйте короткий виступ на одну з запропонованих тем: ➤ <i>Ієрархія чеснот у вченні Порфирія.</i> ➤ <i>Процес еманации за Проклом.</i> ➤ <i>Ямвліх: від теогонії до теургії.</i> ➤ <i>Космологія неоплатоніків.</i> ➤ <i>Процес сакралізації.</i>	3,10, 14, 16, 36
		3. Створіть презентацію на тему «Неоплатонізм і криза античної філософії».	20, 36

Контрольні роботи як різновид самостійної роботи

Контрольні роботи – це різновид самостійної роботи здобувача вищої освіти, що передбачає самостійне виконання практичного завдання певного типу на основі засвоєного ним теоретичного матеріалу.

Контрольна робота виконується студентом індивідуально, передбачає набуття досвіду самостійної роботи з рекомендованою в рамках вивчення дисципліни літературою.

Метою написання контрольної роботи є поглиблення знань здобувачів вищої освіти з окремих питань навчального курсу, вдосконалення навичок роботи з науковими та навчальними джерелами, формування здатності аргументовано та обґрунтовано висловлювати власну точку зору.

Методичні рекомендації до виконання контрольних робіт

Виконання контрольної роботи розпочинається з вибору теми. Тематику робіт формує викладач та оприлюднює її в системі дистанційного навчання Moodle на сторінці дисципліни.

Формування списку тем відбувається у відповідності до програми дисципліни та актуальних тенденцій розвитку філософського знання.

Перелік тем оновлюється щорічно (за потреби) на початку першого семестру першого курсу здобувачів вищої освіти, які навчаються за

спеціальністю «Філософія», освітньою програмою «Аналітика суспільно-політичних процесів».

Питання контрольної роботи має бути сформульоване чітко, лаконічно, відповідно до суті проблеми, яка піднімається в рамках навчального курсу «Філософія Давнього світу».

Номер варіанту відповідає порядковому номеру вашого списку в журналі. У кожному варіанті є одне теоретичне питання, яке слід розкрити змістовно, зробити власний висновок, вказати посилання на літературу.

У разі самостійного вибору теми контрольної роботи, студент повідомляє це викладачеві та зможе отримати консультацію з теми, яка викликала дослідницький інтерес.

Наступним етапом роботи після обрання теми буде підготовка до її виконання. Вона включає в себе опрацювання джерел, що використовуються автором, їх аналіз, критична оцінка та оформлення відповідних посилань.

Вимоги до оформлення контрольної роботи

1. Робота має бути виконана у текстовому редакторі MS Word 2003 і вище.

2. Шрифт основного тексту - Times New Roman. Розмір шрифту (кегель) – 14; вирівнювання основного тексту – за шириною.

3. Щільність тексту роботи повинна бути однаковою.

4. Відстань між рядками – 1,5 інтервали.

5. Поля: зверху - 2 см; знизу - 2 см; ліворуч - 3 см; праворуч - 1 см.

6. Нумерація сторінок - наскрізна: перша сторінка – титульна (див. Додаток 1), друга – зміст тощо. Номер сторінки проставляється арабськими цифрами в правому верхньому кутку. Таблиці, схеми тощо нумеруються як додатки з посиланням на них в тексті. Першою сторінкою роботи є титульний аркуш, який включають до загальної нумерації сторінок, але номер сторінки на ньому не ставиться.

7. Структурні частини роботи у плані друкуються великими літерами звичайним жирним шрифтом – ВСТУП, РОЗДІЛ, ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ (обов'язково на них посилаєтесь), ДОДАТКИ.

8. Обсяг контрольної роботи – 10-15 сторінок.

9. Зміст контрольної роботи полягає у розкритті теми. Текст повинен бути написаний українською мовою.

10. Виклад усіх питань повинен бути логічним та послідовним, розкривати суть питання. При висвітленні теми варто також враховувати протилежні підходи до її висвітлення, співставляти протилежні позиції, використовувати різнопланові джерела.

Занурення в досліджуване питання не можливе без детальнішого уточнення теми контрольної роботи. Так, з кожним наступним етапом роботи над питанням, його зміст буде дедалі більше розкриватися через аналіз протиріч, вивчення тематичних досліджень тощо.

11. При оформленні списку використаних джерел та посилань керуватися ДСТУ_8302-2015 БІБЛІОГРАФІЧНЕ ПОСИЛАННЯ та «Кодексом академічної доброчесності Національного університету «Чернігівська політехніка», погодженим вченою радою НУ «Чернігівська політехніка» (протокол №6 від 31.08.2020 р.) та введеним в дію наказом ректора НУ «Чернігівська політехніка» від 31.08.2020 р. №26.

10. Посилання на джерело робиться згідно з його порядковим номером у списку використаних джерел у квадратних дужках. Наприклад, в книзі «Дао де Цзин» йдеться: *«Дао, яке не може бути передане словами, не є постійним дао. Ім'я, яке може бути назване, не є постійним ім'ям. Безіменне є початком неба і землі, те, що має ім'я, - матір усіх речей [2, с. 55]*, де – 2 – це номер джерела у списку використаних джерел, а 55 – сторінка праці, з якої використана цитата. У списку використаних джерел опис оформлюється таким чином: 2. Читанка з філософії: в 6 кн. – К.: Фірма «Довіра», 1992. – Кн.1: Філософія Стародавнього світу. – С. 93-207.

11. Цитування здійснюється з дотриманням таких вимог: текст відтворюється точно, без скорочень та перекручень; цитати беруться в лапки і обов'язково супроводжуються посиланням на джерело; непряме цитування має бути точним та коректним у відтворенні думок автора цитованого джерела.

12. Список використаних джерел оформлюється згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Включення до списку використаних джерел доцільно робити у порядку появи посилань в тексті роботи або у алфавітному порядку.

Критерії оцінювання контрольної роботи

Оцінювання контрольної роботи передбачає діагностування у здобувача вищої освіти здатності розуміти сутність філософських проблем та питань, визначати та встановлювати зв'язки між їх ключовими моментами; вміння вирішувати парадоксальні питання, аргументуючи власні висновки емпіричним матеріалом чи в процесі дискусії з принципових питань; критично оцінити конкретну точку зору, світоглядну позицію, аргументи; здатності використовувати аналітичні інструменти тощо.

Робота оцінюється на 5 балів, якщо:

1. В роботі викладено авторське бачення проблеми чи питання, наявна власна позиція щодо її вирішення;
2. Проблема розкрита на високому теоретичному рівні, виявлені і продемонстровані системні зв'язки предмету дослідження, подані обґрунтування заявлених характеристик з коректним використанням філософських та спеціальних термінів, що мають відношення до теми есе;
3. Надана аргументація власної думки з опорою на історико-філософську традицію в контексті проблематики контрольної роботи;
4. Робота містить розгорнуту відповідь на питання заявленого плану або за відсутності плану повно розкриває заявлену тему.

Робота оцінюється на 4 бали, якщо:

1. Представлена власна точка зору (позиція, ставлення) стосовно вирішення проблеми;
2. Тема розкрита з конкретним використанням історико-філософських та спеціальних понять у контексті відповіді (теоретичні зв'язки та обґрунтування явно не простежуються);
3. Надана аргументація власної думки з опорою на факти розвитку філософських уявлень з проблематики есе;
4. Робота не містить повної відповіді на питання або заявлена тема розкрита не в повній мірі, зокрема не проаналізовані деякі суттєві характеристики предмету розгляду.

Робота оцінюється в 3 бали, якщо:

1. Представлена власна точка зору (позиція, ставлення) при розкритті теми;
2. Проблема розкрита при формальному використанні історико-філософських та спеціальних термінів;
3. Дана аргументація своєї думки з опорою на факти розвитку філософських уявлень з проблематики контрольної роботи без теоретичного обґрунтування;
4. Заявлена тема розкрита не до кінця, а саме: опущена значна частина суттєвих характеристик явища, тобто розкриті лише деякі суттєві характеристики предмету дослідження.

Робота оцінюється в 2 бали, якщо:

1. Представлена власна точка зору (позиція, ставлення) при розкритті проблеми;

2. Проблема розкрита на буденному (а не теоретичному) рівні;
3. Аргументація власної думки слабо пов'язана з розкриттям теми;
4. Опущений аналіз суттєвих характеристик явища, тобто розкриті лише несуттєві характеристики предмету дослідження.

Робота оцінюється на 1 бал, якщо:

1. Робота має реферативний характер без історико-філософського аналізу;
2. Містить історичне оповідання про філософів чи філософські системи;
3. Робота є плагіатом, тобто коли автор скористається нечесним шляхом представлення чужих думок власними.

Критерії оцінювання виконання контрольної роботи наведені в таблиці:

Вид роботи	Форма контролю	Кількість балів
Структура, розкриття змісту теми	1. Відповідність умовам завдання	1
	2. Аргументованість висновків	1
	3. Посилання на першоджерела	1
	4. Відповідність оформлення вимогам	0,5
	5. Своєчасність здачі	0,5
Захист есе	Самостійність виконання (відповіді на запитання)	1
Разом		5

Завдання для контрольних робіт, передбачених навчальним планом

1. Поняття історико-філософської парадигми.
2. Специфіка східної парадигми філософування.
3. Передумови виникнення античної філософії.
4. Специфіка західної парадигми філософування.
5. Веди як джерело давньоіндійської філософії.
6. Джерела філософії Стародавньої Греції.
7. Передфілософські уявлення античності: від міфу до логосу.
8. Класифікація даршан за принципом відношення до Вед. природи.
9. Етапи розвитку і особливості античної філософії.
10. Теоретичні погляди школи ньяя.
11. Філософський зміст джайнізму.
12. Історичні передумови формування софістичної філософії.
13. Історичне значення іонійської натурфілософії для наступного розвитку філософського знання.

14. Культурно-соціальні передумови філософствування в Китаї.
15. Специфіка китайської філософії.
16. Китайська міфологія. Перехід від міфу до філософського знання.
17. Вчення про Дао – природний закон речей.
18. «Атака на серце» у вченні Конфуція.
19. Джерела, ціль та грані вчення Кун-цзи.
20. Вчення Сіддгартги Гаутами (Шак'ямуні) про світ, душу, істину.
21. Основні засади стоїцизму. Проблема апатії.
22. Вчення про дхарму в школі міманса.
23. Гомерівський епос як джерело античної філософії.
24. Міфологічний світогляд давніх індійців.
25. Витоки та історія виникнення філософії стоїцизму.

Питання до іспиту

1. Методологічні засади і принципи історико-філософського дослідження.
2. Специфіка східної та західної парадигми філософування.
3. Зародження наукових уявлень про світ у Давньому Вавилоні та Єгипті.
4. Культурно-історичні умови формування та ідейна спадщина Давньої Індії.
5. Періодизація індійської філософії.
6. Структура корінних текстів індійської філософії.
7. Понятійний каркас індійської філософії.
8. Класифікація даршан за принципом відношення до Вед.
9. Філософські конструкти шкіл санкхья і йога.
10. Теоретичні погляди школи ньяя.
11. Погляди на світ об'єктів мислителів школи вайшешика.
12. Вчення про дхарму у школі міманса.
13. Веданта та вчення про ілюзорність світу і реальність абсолютного Брахмана.
14. Філософський зміст джайнізму.
15. Вчення чарваків про світ та його пізнання.
16. Буддизм як релігійне вчення та філософія. Роль буддизму в історії Індії та всього людства.
17. «Трипітака» як спроба систематизації буддизму.
18. Дві форми буддизму – хінаяна і «махаяна».
19. Культурно-соціальні передумови філософствування в Китаї.
20. Класичні книги китайської освіченості.

21. Культ Неба та Культ предків (манізм) в давньокитайській філософії.
22. Вчення Мо-цзи (Мо-ді). Вихідні положення моїзму.
23. Вчення про Дао в даосизмі.
24. Етичне вчення Лао-цзи. Дотримання «міри речей» як головна життєва мета для людини.
25. Філософські погляди послідовників Лао-цзи – Ян-чжу, Чжуан-цзи.
26. Джерела, ціль та грані вчення Кун-цзи.
27. Вчення про «виправлення імен» в конфуціанстві та його смисл.
28. Добродесність як породження – результат свідомої практичної діяльності у конфуціанстві.
29. Передумови виникнення античної філософії.
30. Джерела філософії Давньої Греції.
31. Етапи розвитку і особливості античної філософії.
32. Іонійська (мілетська) філософія природи та її значення для наступного розвитку філософського знання.
33. Перша філософська школа (іонійська) і її представники: Фалес, Анаксимандр та Анаксимен.
34. Геракліт із Ефесу: життя і діяльність.
35. Основні принципи філософії Геракліта
36. Гносеологічні та етичні проблеми у філософії Геракліта.
37. Піфагор та піфагорійський союз.
38. Філософські ідеї представників школи елеатів.
39. Джерела і зміст античного атомізму. Попередники атомістичної концепції.
40. Атомістична теорія матерії Левкіппа-Демокріта.
41. Софістика та Сократ: філософські рефлексії над буттям людини.
42. Історичні передумови формування софістичної філософії.
43. Філософія Протагора.
44. Ідейні витoki та зміст вчення Горгія.
45. Софісти молодшої групи та їх філософські ідеї.
46. Вплив софістики як культурного та філософського явища на розвиток світової філософії.
47. Сократичний поворот у філософії: на шляху від космосу до людини.
48. Метод маевтики Сократа і його складові.
49. Філософія кініків.
50. Філософія мегариків.
51. Філософські погляди киренаїків.
52. Основні етапи життя та творчості Платона.
53. Вчення Платона про ідеї.

54. Гносеологія Платона. Пізнання як пригадування (анамнезіс).
55. Вчення Платона про людину.
56. Естетичне вчення Платона.
57. Вчення Платона про державу.
58. Життя і діяльність Аристотеля.
59. Основні засади онтології Аристотеля.
60. Фізика Аристотеля
61. Космологічні ідеї Аристотеля.
62. Психологічне вчення Аристотеля: вчення про душу та її функції.
63. Теорія пізнання Аристотеля.
64. Логічне вчення Аристотеля.
65. Вчення про суспільство і державу у “Політиці” Аристотеля.
66. Етичне вчення Аристотеля
67. Естетичне вчення Аристотеля.
68. Епікуреїзм.
69. Витоки та основні ідеї філософії стоїцизму.
70. Римський стоїцизм: Епіктет, Цицерон, Сенека.
71. Філософія скептиків. Пірронізм: основні ідеї.
72. Філософія Плотіна
73. Порфирій та його логічне вчення.
74. Прокл як завершувач неоплатонізму і всієї античної філософії.
75. Загальна характеристика еліністично-римської доби та її духовних здобутків.
  76. Поняття історико-філософської парадигми.
  77. Специфіка східної та західної парадигми філософування.
  78. Зародження наукових уявлень про світ у Давньому Вавилоні та Єгипті.
    79. Культурно-історичні умови формування та ідейна спадщина Давньої Індії.
      80. Періодизація індійської філософії.
      81. Структура корінних текстів індійської філософії.
      82. Понятійний каркас індійської філософії.
      83. Класифікація даршан за принципом відношення до Вед.
      84. Філософські конструкти шкіл санкхья і йога.
      85. Теоретичні погляди школи ньая.
      86. Погляди на світ об’єктів мислителів школи вайшешика.
      87. Вчення про дхарму у школі міманса.
      88. Веданта та вчення про ілюзорність світу і реальність абсолютного Брахмана.

89. Філософський зміст джайнізму.
90. Вчення чарваків про світ та його пізнання.
91. Буддизм як релігійне вчення та філософія. Роль буддизму в історії Індії та всього людства.
92. «Трипітака» як спроба систематизації буддизму.
93. Дві форми буддизму – хінаяна і «махаяна».
94. Культурно-соціальні передумови філософствування в Китаї.
95. Класичні книги китайської освіченості.
96. Культ Неба та Культ предків (манізм) в давньокитайській філософії.
97. Вчення Мо-цзи (Мо-ді). Вихідні положення моїзму.
98. Вчення про Дао в даосизмі.
99. Етичне вчення Лао-цзи. Дотримання «міри речей» як головна життєва мета для людини.
100. Філософські погляди послідовників Лао-цзи – Ян-чжу, Чжуан-цзи.
101. Джерела, ціль та грані вчення Кун-цзи.
102. Вчення про «виправлення імен» в конфуціанстві та його смисл.
103. Добродесність як породження – результат свідомої практичної діяльності у конфуціанстві.
104. Передумови виникнення античної філософії.
105. Джерела філософії Давньої Греції.
106. Етапи розвитку і особливості античної філософії.
107. Іонійська (мілетська) філософія природи та її значення для наступного розвитку філософського знання.
108. Перша філософська школа (іонійська) і її представники: Фалес, Анаксимандр та Анаксимен.
109. Геракліт із Ефесу: життя і діяльність.
110. Основні принципи філософії Геракліта
111. Гносеологічні та етичні проблеми у філософії Геракліта.
112. Піфагор та піфагорійський союз.
113. Філософські ідеї представників школи елеатів.
114. Джерела і зміст античного атомізму. Попередники атомістичної концепції.
115. Атомістична теорія матерії Левкіппа-Демокріта.
116. Софістика та Сократ: філософські рефлексії над буттям людини.
117. Історичні передумови формування софістичної філософії.
118. Філософія Протагора.
119. Ідейні витоки та зміст вчення Горгія.
120. Софісти молодшої групи та їх філософські ідеї.

121. Вплив софістики як культурного та філософського явища на розвиток світової філософії.
122. Сократичний поворот у філософії: на шляху від космосу до людини.
123. Метод маевтики Сократа і його складові.
124. Філософія кініків.
125. Філософія мегариків.
126. Філософські погляди киренаїків.
127. Основні етапи життя та творчості Платона.
128. Вчення Платона про ідеї.
129. Гносеологія Платона. Пізнання як пригадування (анамнезіс).
130. Вчення Платона про людину.
131. Естетичне вчення Платона.
132. Вчення Платона про державу.
133. Життя і діяльність Аристотеля.
134. Основні засади онтології Аристотеля.
135. Фізика Аристотеля
136. Космологічні ідеї Аристотеля.
137. Психологічне вчення Аристотеля: вчення про душу та її функції.
138. Теорія пізнання Аристотеля.
139. Логічне вчення Аристотеля.
140. Вчення про суспільство і державу у «Політиці» Аристотеля.
141. Етичне вчення Аристотеля
142. Естетичне вчення Аристотеля.
143. Епікуреїзм.
144. Витоки та основні ідеї філософії стоїцизму.
145. Римський стоїцизм: Епіктет, Цицерон, Сенека.
146. Філософія скептиків. Пірронізм: основні ідеї.
147. Філософія Плотіна
148. Порфирій та його логічне вчення.
149. Прокл як завершувач неоплатонізму і всієї античної філософії.
150. Загальна характеристика еліністично-римської доби та її духовних здобутків.

Методи контролю

Оцінювання знань ЗВО здійснюється відповідно до «Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів вищої освіти Національного університету «Чернігівська політехніка», затвердженого вченою радою Національного університету «Чернігівська політехніка»

(протокол № 6 від 31 серпня 2020 р.) та введеного в дію наказом ректора № 26 від 31 серпня 2020 р.)

З дисципліни, з якої навчальним планом передбачено складання екзамену, здобувач вищої освіти може набрати до 75 % підсумкової оцінки за виконання всіх видів робіт, що виконуються протягом семестру і до 25 % підсумкової оцінки – на екзамені.

Поділ навчального матеріалу дисципліни на змістові модулі, їх кількість, види поточного контролю та критерії їх оцінювання доводяться до відома здобувачів вищої освіти на початку семестру.

Поточний контроль реалізується у формі опитування, виступів на семінарських заняттях, експрес-контролю, перевірки результатів виконання різноманітних індивідуальних завдань, контролю засвоєння навчального матеріалу, запланованого на самостійне опрацювання здобувачами вищої освіти.

Проміжний контроль реалізується у формі контрольних робіт (тестів), які проводяться протягом тижня після вивчення матеріалу за завершеною частиною дисципліни на семінарському занятті або в інший час, вільний від аудиторних занять (у тому числі й за допомогою технологій дистанційного навчання з використанням електронної бази навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін у системі управління навчанням Moodle).

Семестровий екзамен складається здобувачами вищої освіти у період екзаменаційної сесії, передбаченої графіком навчального процесу відповідно до розкладу, який доводиться до викладачів і здобувачів вищої освіти не пізніше, ніж за місяць до початку сесії.

Здобувачі вищої освіти, які повністю виконали вимоги робочої програми навчальної дисципліни допускаються до складання екзамену. Результати виконання екзаменаційних завдань оцінюються за бальною системою відповідно до рівня виконаних завдань. Підсумкова оцінка з дисципліни складається з кількості балів за виконання всіх видів робіт, що виконувались протягом семестру та кількості балів отриманих на екзамені.

У випадку, якщо здобувач вищої освіти протягом семестру не виконав у повному обсязі передбачених робочою програмою навчальної дисципліни всіх видів навчальної роботи, має невідпрацьовані практичні роботи, має більше 30% пропусків навчальних занять (без поважних причин) від загального обсягу аудиторних годин відповідної навчальної дисципліни або не набрав мінімально необхідну кількість балів (тобто кількість балів, яка сумарно з максимально можливою кількістю балів, які здобувач вищої освіти може отримати під час семестрового контролю не дозволить отримати

підсумкову оцінку «задовільно – Е, 60 балів»), то він не допускається до складання екзамену під час семестрового контролю, але має право ліквідувати академічну заборгованість у порядку, передбаченому в розділі 6 «Положення про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів вищої освіти Національного університету «Чернігівська політехніка».

Політика дотримання академічної доброчесності ґрунтується на «Кодексі академічної доброчесності Національного університету «Чернігівська політехніка»», погодженого вченою радою НУ «Чернігівська політехніка» (протокол № 6 від 31.08.2020 р.) та введеного в дію наказом ректора НУ «Чернігівська політехніка» від 31.08.2020 р. №26.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

Поточний контроль за модулями

Модуль за тематичним планом дисципліни та форма контролю		Кількість балів
Змістовий модуль 1.		6
1	Повнота ведення конспектів занять.	1
2	Робота на семінарських заняттях.	3
2	Самостійна робота (конспект, тести, есе, презентація)	2
Змістовий модуль 2.		14
1	Повнота ведення конспектів занять.	3
2	Робота на семінарських заняттях.	9
3	Самостійна робота (конспект, тести, есе, презентація)	2
Змістовий модуль 3.		14
1	Повнота ведення конспектів занять.	3
2	Робота на семінарських заняттях.	9
3	Самостійна робота (конспект, тести, есе, презентація)	2
Змістовий модуль 4.		18
1	Повнота ведення конспектів занять.	4
2	Робота на семінарських заняттях.	12
3	Самостійна робота (конспект, тести, есе, презентація)	2

Модуль за тематичним планом дисципліни та форма контролю		Кількість балів
Змістовий модуль 5.		18
1	Повнота ведення конспектів занять.	4
2	Робота на семінарських заняттях.	12
3	Самостійна робота (конспект, тести, есе, презентація)	2
4	Контрольна робота (розгорнуті питання):	5
Семестрова оцінка поточного контролю		75
Екзамен		25
1	Усна співбесіда за білетом, що містить 2 питання: Питання 1	13
2	Питання 2	12
Зважена семестрова оцінка		100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
		для екзамену
90 – 100	A	відмінно
82-89	B	добре
75-81	C	
66-74	D	задовільно
60-65	E	
0-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання

Інструменти, обладнання та програмне забезпечення, використання яких передбачає навчальна дисципліна

Навчальна дисципліна викладається у спеціально обладнаній аудиторії з використанням мультимедійного проектора EPSON EB-W31, екрану проекційного ELITE SCREENS, фліпчарту, мобільних парт, мобільних столів для організації групової роботи. Лекційний матеріал подається у вигляді презентацій за допомогою медіа-проектора.

Технічною базою організації навчального процесу в дистанційному форматі є платформи Moodle та Microsoft Teams. Заняття проводяться з використанням онлайн інструментів спільної візуалізації Google Jamboard, Padlet тощо.

Під час лекцій аналізуються проблемні ситуації, організовується зворотний зв'язок з аудиторією шляхом формулювання запитань і стислих відповідей з обох сторін. На семінарських заняття використовуються інтерактивні форми роботи: дебати, дискусії, робота в малих групах.

Рекомендована література

основна

1. Возняк С.М. Філософія Стародавнього світу. Конспект лекцій. Частина II. Антична філософія. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 139 с.
2. Читанка з філософії: в 6 кн. – К.: Фірма «Довіра», 1992. – Кн.1: Філософія Стародавнього світу. – С. 93-207.

допоміжна

3. Адо П'єр Що таке антична філософія? - Київ: Новий Акрополь, 2014. - 428 с.
4. Анучина Л. В. Культура Сходу (давні цивілізації і середньовіччя). Харків : Регіонінформ, 2005. 152 с.
5. Апологія Сократа. Діалоги. Київ: Фоліо, 2017.
6. Арістотель. Метафізика. – К. – Темпора, 2022. – 848 с.
7. Ахутін А., Баумейстер А., Білий О. та ін. Арістотель і аристотелізм: 2400 років по тому. Філософська думка. 2016. № 5. С. 6-26. URL: <http://journal.philosophy.ua/issue/2016-no5>.
8. Бойченко О. І. Філософська антропологія давнього Китаю. Київ, 2003. 216с.
9. Волинка Г. І. Філософія Стародавності і Середньовіччя в освітньому контексті : навч. посіб. для студ. вузів. Київ : Вища освіта, 2005. 544 с.
10. Гатрі В. Історія грецької філософії. У 6 томах. М., 2015.
11. Градовський А. В., Галушко М. В. Історія літератури Сходу : навчальний посібник. Черкаси, 2014. 232 с.
12. Голідей Р., Генсільман С. Стоїцизм на кожен день. 366 роздумів про мудрість, стійкість і мистецтво жити. К., 2022.
13. Індійська філософія. Навчальний посібник. Київ : Фоліо, 2019. 144 с.
14. Історія грецької філософії у 6 т. Т. 3 Софісти. Сократ. / Автор: Гатрі У. К. Ч., Видавництво: Володимир Даль, Серія: 823 с.

15. Історія світової культури. Культурні регіони : навч. посібник. / Л. Т. Левчук, В. С. Гриценко, В. В. Єфименко та ін. Київ : Либідь, 2000. 520 с.
16. Історія філософії: Підручник / Ярошовець В.І., Бичко І.В., Бугров В.А. та ін.; за ред. В.І.Ярошовця. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2002. – 774 с.
17. Китай. Історія. Культура : дайджест. Вип. 54. Нац. ун-т харч. технологій. Наук.-техн. б-ка. Підгот. О. В. Олабоді. Київ, 2019. 20 с.
18. Книга Дао Де Цзин. Книга шляху та гідності. Київ: Андронум, 2020. 100 с.
19. Ковальська Я. Внесок стародавнього Китаю у культурно-цивілізаційний розвиток людства. Українська орієнталістика : зб. статей. Київ, 2007 – 2008. Вип. 2–3.
20. Кондзьолка В.В. Нарис історії античної філософії. – Львів, 1993.
21. Конфуцій Бесіди і судження / Пер. Тетяни Рожко. Київ: Арій, 2022. – 224 с.
22. Крижанівський О. П. Історія стародавнього Сходу : підручник. Київ : Либідь, 2000.
23. Мозговий І. Неоплатонізм і патристика, або Світло в присмерках великої цивілізації: монографія. - Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. - 471 с.
24. Панич О. Аристотелева «усія»: між субстанцією, сутністю і неперекладністю. Філософська думка. 2016. № 5. С. 33-49.
25. Платон Держава. Київ: Апріорі, 2021.
26. Платон Діалоги. Київ: Фоліо, 2022.
27. Содомора А. Жива античність. — 2-ге вид., зі змінами. — Львів: Срібне слово, 2009. — 184 с.
28. Сенека / Пер. О.Кононенко. Моральні листи до Луцилія: У 2-х т. — Т. II. – К., 2020. – 288 с.
29. Стрелкова А. Ю. Буддизм та Ніцше : філософські паралелі. Східний світ. 2020. №.1. С. 109–126. 37.
30. Стрелкова А. Ю. Буддизм: філософія порожнечі. Київ : КМА, 2015. 408 с.
31. Туренко В. Е. Аристотель і аристотелізм: 2400 років по тому. Філософська думка. 2016. № 5. С. 6–27.
32. Туренко В. Сім мудреців античності: між тиранією і демократією. Політологічний Вісник. 2021. Вип. 86. Р. 97–112.
33. Туренко В.В. Жінки в античній філософії: постаті, праці, концепції. Київ: Видавництво Ліра-К, 2021.
34. Туренко В.Е. Антична філософія любові: монографія / В.Е. Туренко. – К.: ВАДЕКС, 2017. – 288 с.
35. Туренко В.В. Рання грецька філософія: рефлексії про політику і право. Дух і Літера. 2023. 608 с.

36. Філософія. Хрестоматія. Від витоків до сьогодення / [За ред. Л.В.Губерського] – К.: Либідь, 2012.– 344 с.
37. Філософія як історія філософії.: Підручник. / За заг. ред. Ярошовця В.І. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 648 с. – с.26-38.
38. Хлебніков Г., Степанов В., Глущенко Ю. Платонівська рефлексія філософії. Вісник Донбаського державного педагогічного університету. Випуск 1 (10). Серія: Соціально-філософські проблеми розвитку людини і суспільства. Слов'янськ, 2019. С. 84–96.

Інформаційні ресурси мережі Інтернет

39. Сайт дистанційного навчання «Чернігівської політехніки», курс «Філософія Давнього світу» <https://eln.stu.cn.ua/course/view.php?id=6600>
40. Сайт Наукової бібліотеки національного університету «Чернігівська політехніка» <http://library2.stu.cn.ua/>
41. Національна бібліотека України імені Вернадського www.nbuv.gov.ua
42. Наукова бібліотека ім. В. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка // <http://lib-gw.univ>.
43. Інститут філософії імені Г.С.Сковороди НАН України <http://www.filosof.com.ua/publik.htm>
44. Сайт філософського факультету КНУ імені Тараса Шевченка <http://philosophy.kiev.ua/>
45. Сайт Українського філософського фонду <http://www.philosophy.ua>
46. Платон - Бенкет (2023) (аудіокнига українською) <http://surl.li/macjx>
47. Платон - Федон (2023) (аудіокнига українською) <http://surl.li/macrr>
48. Міфи Платона. Володимир Прокопенко (Ч. 2/2) <http://surl.li/macrr>
49. Платон - Держава [книга 1] (2023) #аудіокнига <http://surl.li/macsi>
50. Платон - Горгій (2023) (аудіокнига українською) <http://surl.li/macth>

ДОДАТОК 1 Приклад оформлення титульної сторінки контрольної роботи

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Чернігівська політехніка»
Навчально-науковий інститут економіки
Кафедра філософії і суспільних наук

КОНТРОЛЬНА РОБОТА

з дисципліни «Філософія Давнього світу»

на тему _____
_____

Виконав

студент ____ курсу, групи _____
спеціальності 033 «Філософія»,
ОПП «Аналітика суспільно-політичних процесів»

_____ (код і назва напрямку підготовки, спеціальності)

_____ (прізвище та ініціали студента)

Керівник

_____ (прізвище та ініціали)

ГЛОСАРІЙ

АВТАРКІЯ: 1) в античній філософії та етиці – стан самозаспокоєності, самодостатності, внутрішнього самозадоволення, незалежності від інших людей чи обставин; 2) в широкому розумінні – властивість закритої системи до самовідтворення, самозабезпечення.

АВТОНОМІЯ і ГЕТЕРОНОМІЯ (грец. *autos* – сам; *heteros* – інший і *nomos* – закон, підстава) – тенденції в розвитку філософського знання, які виражаються в прагненні обґрунтувати суще. Як категорії онтології поняття А. і Г. у найзагальнішому значенні позначають відповідно внутрішню або зовнішню зумовленість певних властивостей, подій і процесів у певному сущому, наявну міру незалежності будь-якого явища від зовнішньої причинної зумовленості чи зовнішню зумовленість чого-небудь, що можна так чи інакше ідентифікувати, виокремивши з середовища. Поняття А. обґрунтовує наявність в об'єкті або явища іманентних власних закономірностей існування і розвитку. Як характеристика високоорганізованих, насамперед живих і соціальних, систем, А. означає, що функціонування і поведінка таких систем визначається їх внутрішніми підставами, внутрішньою організацією та активністю і не залежать від впливу зовнішнього середовища. Говорять про А. органічного життя відносно неорганічного, про етичну А., культурно-персональну і територіальну А., про ту чи іншу міру А. етносів, націй, цивілізацій. У політико-правому контексті поняття А. і Г. стосуються міри державного суверенітету. Поняття А. відіграє важливу роль у різних галузях прикладної етики – біологічної, медичної, екологічної та ін. Поняття Г. виводить суще не із нього самого, а з певного метафізичного положення (Основа, Начало, Єдине, Логос, Ідея тощо), трансцендентного сущого, того, що не піддається верифікації чуттєво. У межах античної класики характерним був пошук такого начала в інтелектуально-теоретичній сфері, а для філософії елліністичного періоду – в принципах етико-практичного плану, нормах поведінки чи способі ставлення до навколишньої дійсності.

АГНІ-ЙОГА (Жива етика) – синкретичне містико-філософсько-етичне вчення Миколи та Олени Реріхів, яке ставить за мету розкрити вищі психічні потенції і сили організму людини заради її внутрішньої трансформації; спрямувати еволюцію людства до вищих форм космічного буття.

АКАТАЛЕПСІЯ (у давньогрец. мові *α* – заперечна частка *ικατάληψις* – схоплення, оволодіння, утримування, від *κατάληψω* – закінчую) – у філософській традиції античного скептицизму переконання та вчення про необхідність для людини досягнути такого стану, при якому вона буде утримуватися від будь-яких тверджень через сумнів у знаннях. В античній філософії уперше фіксується у світоглядній позиції та висловлюваннях Піррона із Еліди (бл. 365 – 275 рр. до н. е.), завдяки якому в 323 р. до н. е.

виник рух скептиків із оригінальним стилем мислення, світоглядом та поведінкою.

АКОСМІЗМ – 1) теологічне та філософське вчення, що ґрунтується на твердженні про нікчемність навколишнього світу; 2) заперечення реальності фізичного світу як ілюзорного, несправжнього буття.

АКЦИДЕНЦІЯ (лат. *accidentia* – *випадок, випадковість*) – випадкова, минуша, тимчасова, неістотна властивість. Це поняття вперше ввів Арістотель («Метафізика», «Фізика»). Воно широко вживалося в середньовіч. схоластиці, а також у філософії 17–18 ст., де А. як мінливий стан протиставлялася субстанції – незмінній сутності речей. З точки зору діалектичного матеріалізму таке протиставлення неправомірне: всі властивості (істотні й неістотні, необхідні й випадкові, сталі й несталі) є рухливими, мінливими, такими, що переходять одна в одну; не існує незмінної основи речей.

АНАКСАГОР (бл. 500–428 рр. до н. е.) – давньогрецький вчений, природодослідник та філософ, засновник афінської школи філософії. Походив із Клазомен, 30 років проживав у Афінах, звідки був вигнаний (431 р. до н. е.). Автор гіпотези про вогненну природу Сонця, пояснення пироди сонячного та місячного затемнень. Сутність предметів та явищ зводив до визнання наявності багатоманітних, незчисленних структурних елементів суцього («насіння речей», названих згодом «гомеомеріями»), які спершу перебувають у стані хаосу. Заперечуючи порожнечу, допускав наявність нескінченного процесу ділення речовини, виникнення якої пояснював трансформацією вже існуючих речей. Автор оригінальної версії моделі світу («все у всьому»), началом якого виступає певна визначальна характеристика будь-якої сутності. Засуджений до страти та вигнаний із Афін за свої наукові погляди (заперечення божественної природи Сонця). Заборонені після цього твори А. поширювались серед афінської інтелектуальної еліти та можуть вважатись першим прецедентом феномену нелегальної літератури у світовій історії.

АНАКСІМАНДР (610–540 рр. до н. е.) – давньогрецький мислитель – природодослідник та філософ із Мілету (провінція Іонія), представник мілетської школи філософії, учень та послідовник Фалеса. Відомий географічними (зображення меж тогочасного світу на карті) та астрономічними (винайдення сонячного годинника, порівняльна характеристика Землі як планети) дослідженнями. Автор наївно-матеріалістичної концепції суцього, основою якого є вчення про т. зв. «апейрон» – невизначену та нескінченну субстанцію, з якої виникає все існуюче у світі. А. висловив низку діалектичних здогадок (твердження про різні види існування первоначала, ідея рівнозначності станів природи, ґрунтована на тезі про їх взаємозв'язок та взаємоперехідність), сформулював основи закону збереження матерії, ввів у науковий обіг термін «закон».

АНАКСІМЕН (585–525 рр. до н. е.) – представник давньогрецької натурфілософії, родом з Мілету (Іонія), учень Анаксимандра, послідовник наївно-матеріалістичних поглядів Фалеса. Виявляючи суть субстанції як

первоначала, А. творчо поєднує основні постулати філософських доводів своїх попередників (твердження про первоначало як конкретну природну стихію із доводами про його абстрактний вияв), бачить її у образі повітря – прозорі та невидимої сутності, позбавленої кольору та звичних тілесних якостей, яке виявляє всезагальну стихійність природи та наповнено узагальнено-абстрактним і філософським змістом. Процеси розрідження та згущення повітря розглядав як підставу виникнення сушого, що сприяло формуванню перших вчень про якісні зміни у світі. Запропонував теорію «все у всьому», у якій повітря розглядалось як своєрідний космогонічний принцип функціонування космосу, здатний охоплювати все на планеті. А. стверджував, що розум (ноос) є рушієм пізнаваного людиною космічного повітря, якому надавались ознаки вічності та нескінченності.

АНАМНЕЗИС (грецьк. - *пригадування*) – термін платонівської філософії, що означає стан людської душі, яка пригадує в тутешньому світі те, що вона бачила у світі потойбічному. Об'єктами пригадування є надчуттєві ідеї, взірці того, що в чуттєвому світі виступає лише у вигляді подібності.

АНВІКШКІ – один з термінів, що вживається як санскритські еквіваленти європейському поняттю філософія. На противагу терміну *даршана*, акцентує увагу на раціонально-логічній практиці філософування. Це критична інтелектуальна рефлексія та дослідження, предметом яких мають стати усі здобуті в сприйнятті чи засвоєні з авторитетного джерела знання. Один з різновидів теорії аргументації в індійській філософській культурі.

АПАТІЯ (грецьк. - *відсутність страждань, безпристрасність*) - термін давньогрецької філософії школи стоїків, що позначав здатність мудреця не радіти з того, що викликає насолоду у звичайних людей, і не зазнавати страждань від усього того, чого бояться люди.

АПЕЙРОН (грецьк. - *кінець, межа*) - термін давньогрецької філософії, що означає «безмежне».

АПОРІЯ (грецьк. - *безвихідне становище, непорозуміння*) - форма вираження суперечності між спостереженням явищ та їх мисленною рефлексією. Зазначені суперечності фігурують у вигляді несумісності висновків, котрі виплавають із чуттєвого досвіду, з тими, що є продуктами теоретичного аналізу цього досвіду. Найвідомішими з них є апорії Зенона Елейського.

АРИСТОТЕЛЬ (384–322 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ та вчений-енциклопедист, учень Платона. Народився у грецькій колонії Стагіра у Македонії, батько служив при дворі македонського царя. У вісімнадцятирічному віці поїхав навчатися до платонівської Академії в Афінах, де пробув 20 років, потім проживав на о. Лесбос, а згодом став вчителем молодого Александра Македонського. У 335 р. до н. е. повернувся у Афіни, де заснував свою школу під назвою Лікей, а у 323 р. до н. е. виїхав з міста та оселився на о. Евбея, де незабаром помер. А. написав понад 200 праць, лише 31 з яких збереглись досі. Запропонував власну класифікацію

наук, у якій провідне місце надав філософії, сформулював засади формальної логіки. Предметом філософії як особливого різновиду філософії вирізняв те, що називав «сущим як таким» у рамках чотирьох його причин – форми, матерії, початку руху та цілі, що визначаються більш загальними поняттями можливості та дійсності як двох основних станів сущого. Матерія та початок руху відтак виражають поняття можливості, а форма та ціль – поняття дійсності, причому матерія та ціль суть абстрактно всезагальне, а форма та початок руху – конкретне. До заслуг А. належить і розробка системи філософських категорій, основною з яких він уважав сутність чи субстанцію. Досягненнями А. також була розробка проблеми діалогу, цілісний виклад теорії мислення і визначення понять як істинно наукового знання. Досить різноманітною є соціально-філософська проблематика досліджень А.; у вирішенні низки питань (суспільства, держави, рабства та ін.) він орієнтується на реальні форми суспільно-політичних відносин грецького поліса-держави. Суспільство А. розглядає в межах поліса і ототожнює з державою як всеохоплюючою системою соціальних зв'язків («спілкувань») заради досягнення блага. Держава – «продукт природного виникнення», а людина – «істота суспільна». Суспільство-держава «охоплює всю сукупність спілкувань» і тому домінує над сім'єю та індивідом як ціле над частиною, бо забезпечує щастя і добродієність («арете») полісу і кожному громадянину. Заперечуючи крайнощі, А. розглядає правильні (справедливі) форми державного устрою, що забезпечують загальну користь (монархія, аристократія, політія) і неправильні (ненормальні): тиранія, олігархія, демократія. Природною є та держава, що забезпечує усім рівні права й достатки, характерні для середніх верств. А. одним з перших поставив аксіологічні проблеми, розглядав людське життя як найвищу цінність, використовував аксіологічний підхід до підбору державних діячів.

АРХЕ (грецьк. - *найперше, давнє*) - термін старогрецької філософії, що означає першопринцип, початок.

АСКЕТИЗМ (грец. *asketes – вправний в чомусь, добре навчений*) – принцип поведінки і спосіб життя людини, а також особлива психологічна настанова особи, орієнтованої на граничне самообмеження у всьому, що стосується земного життя (насамперед життєвих благ, матеріальних потреб, чуттєвих насолод і прагнень до них) задля духовного наближення до певного – морального чи релігійного – ідеалу. А. постає як основа будь-якої опозиції гедонізму й епікуреїзму, споживацьким настроям і плеонексії – установці на безмежне і самодостатнє зростання матеріальних благ, які перетворюються із способу людського життя в його мету. А. притаманний практиці деяких філософських шкіл (піфагореїзму, орфізму, кінікам), релігій (релігійним системам Сходу, християнству), соціальних рухів.

АТАРАКСІЯ (грецьк. - *відсутність хвилювань, незворушність, душевний спокій*) - поняття, вжите Епікуром для позначення ідеального стану душі, кінцевої мети блаженного життя, до якої повинна прагнути людина.

АТОМ (від грец. *атоμος, átomos – неподільний, неподільна сутність, неруйнівний*); 1) у філософії Демокріта і його послідовників – неподільні,

незмінні, вічні частинки, з яких складаються усі речі: скупчення А. веде до виникнення тіла, а його зникнення – це розпад на А. Незмінність атому розумілась як запорука збереження, незнищеності буття; 2) у переносному смислі – будь-яка ціла, замкнена на себе частина або одиниця певної маси (чи сукупності); наприклад – особистість.

АТОМІЗМ У ФІЛОСОФІЇ (або атомістика) (від грец. *átomos* – неподільний, неподільна сутність) – натурфілософська концепція будови Всесвіту, в основу якої покладено поняття атому як гранично неподільної частки; у більш широкому значенні – це уявлення про дискретну (переривисту) будову всього суцього, про дискретність об'єкта, процесу, властивості (соціальний А., логічний А. тощо). А. виник в античній філософії, хоча елементи цього вчення були притаманні вже давньоіндійській філософії (в школах ньяя і вайшешика). Головною тезою вчення атомістів є визнання існування першоречовини – атомів. Атомісти вважали, що атоми – неподільні, нескінчені кількісно, незмінні, вічні частинки, з яких складаються усі речі; скупчення атомів веде до виникнення тіла, а його зникнення – це розпад на атоми. Незмінність атому розумілась як запорука збереження, незнищеності буття. Левкіпп і Демокрит (V ст. до н. е.) вважали, що матерія має межу фізичної, а простір – математичної подільності, і всі речі складаються із найменших неподільних часток – атомів. Атоми огорнуті порожнечою, що забезпечує можливість перерозподілу різноманітних поєднань атомів. Як і кількість атомів, порожнеча нескінчена, тому може виникати нескінчена кількість комбінацій поєднань, тобто нескінчена кількість тіл. З основного положення про речовинні частки як неподільні (атоми) та порожнечу впливає і підстава розрізнення атомів, істотними відмінностями яких є їх форма, розмір, місцеперебування та порядок. Важливою складовою вчення атомістів є обґрунтування руху. Так, єдність буття як єдності атомів і порожнечі спонукала і до пояснення всіх змін у межах єдиного речовинного буття. Із визначень атомів слідує і необхідність всіх явищ і процесів природи. Жодна річ не може постати без якоїсь причини, і винятково за необхідністю. Проте атрибутивна хаотична природа руху атомів не зумовлює необхідність покладання мети всіх процесів буття. Кожна річ, кожне явище має власну причину, але, за Демокритом, з цього не впливає, що низка явищ призводить до певного запланованого наслідку, чи завчасно передбаченої мети.

АТРИБУТ (лат. *attributio* – *приписую, наділяю*) – суттєва, невід'ємна властивість предмета чи явища, без якої неможливе його реальне існування. Поняття А. вперше було введено у філософію Арістотелем, широко використовувалось у середньовічній філософії і філософії Нового часу. Р. Декарт називав атрибутами основні властивості субстанції: А. матеріальної субстанції – протяжність, А. духовної – мислення. Б. Спіноза вважав, що його єдина субстанція має незліченну кількість атрибутів, тобто світ нескінчено різноманітний. У філософії марксизму атрибутами матеріальної субстанції є простір, час, рух. Інколи атрибутами матерії-субстанції

називають відображення, інформацію, системність. А. як суттєва властивість відрізняється від акциденції – випадкового і несуттєвого.

АТМАН – одна з найважливіших категорій в історії філософії Індії, яку здебільшого пояснюють як: чисте Я, дух, замість або індивідуальна особистість чи особистісний початок. Стосунок між атманом і Брагманом – основа розвитку даршани веданта, а концепція анатманвади стала рушійною для постання філософії буддизму.

БУДДІЙСЬКА ФІЛОСОФІЯ – комплекс філософських поглядів на світ, людину, пізнання, що сформувалися в межах різних напрямів і шкіл буддизму; провідну роль відіграли школи: вайбгашика, саутрантіка, мадг'яміка, йога чара.

БУТТЯ – одна з центральних філософських категорій, що позначає основу як реального, об'єктивно існуючого світу, так і окремих його предметів, речей і явищ. Б. є основним предметом онтології і водночас найбільш загальним поняттям, яке активно використовується в історії філософської думки і постає як світоглядний орієнтир. Воно вважається необхідною передумовою осмислення єдності світу в усьому його розмаїтті. Саме виникнення філософії конститується через постановку і раціональне осмислення питання про Б. як таке. Особлива складність проблеми Б. полягає в тому, що це поняття не можливо визначити класичним способом – через рід і видові відмінності, адже для нього не можливо підібрати ширші за обсягом поняття. У різних філософських системах поняття Б. набувало різного значення і визначалось як через відношення його до таких понять, як «небуття (ніщо)» і «сущє». Ніщо – це заперечення Б. Класична філософія визначала Б. через протиставлення небуттю. У сучасній філософії, зокрема в екзистенціалізмі, Б. визначають через сущє, під яким розуміють «оформлене», «обмежене», «визначене» Б., все те, що можна помислити в предметній формі. В історії філософії відомі три основні концепції буття: а) матеріалістична, яка ототожнює буття з матеріальним сущим (розглядає світ як сукупність матеріальних речей; б) ідеалістична, що ототожнює буття з мисленням, ідеальним сущим; в) некласична, що протиставляє буття як процесуальність, мінливість, незавершеність сущому як усталеному, оформленому, завершеному. Б. реалізується в таких основних формах: а) предметне Б. (речей, тіл, процесів), яке поділяється на Б. речей, процесів, станів природи як цілого і Б. речей, процесів, які є витвором людини; б) Б. людини, яке поділяється на Б. людини (як біологічного організму) у світі речей і специфічне людське Б.; в) Б. соціальне, що охоплює індивідуальне Б. (Б. окремої людини в суспільстві) і Б. суспільства; г) Б. духовне (ідеальне), складовими якого є індивідуалізоване духовне та об'єктивоване (позаіндивідуальне) духовне.

БОРГ – термін, що має низку значень, серед яких нас цікавить етико-філософське його тлумачення. В філософській культурі Індії це зобов'язання, що бере на себе кожна жива істота як відповідальна за свій вибір-дію, тобто за свою карму.

БРАГМАН – один з найважливіших термінів в історії філософії Індії. Переважно для його пояснення вживають поняття: Бог, Абсолютна Особистість, достеменна реальність, найвища реальність, абсолютна єдність, Абсолютний Дух.

«ВІЧНЕ ПОВЕРНЕННЯ» – один із центральних «сміслообразів» сучасної філософії, в якому виражена спроба осмислити поняття вічності за допомогою поняття «тимчасовості». Образи «В. п.» були традиційними для міфологічної свідомості, яке все, що відбувалося навколо, співвідносило з відомими архетипами, розглядало їх як повторення того, що було раніше. За допомогою «В. п.» архаїчне суспільство створювало «захист від історії», від тиску всього скороминучого, зникаючого і нового, того, що лякає, занурюючи людину в «рай архетипів і повторення». Міфологічні образи втілились в ідею «світового року», в ідею циклічності всього існуючого, «повернення того самого» у грецькій філософії. Ці ідеї збереглися і в християнську епоху, коли історична особа отримала значення «міфологічного героя». Пізніше «В. п.» спирається на астрологічні ідеї, пов'язані з одухотворенням Космосу і які передбачали повторення земних подій згідно космічних циклів

ВІДЖНЯНА – одна з важливих категорій в історії філософії Індії, що висловлює суб'єктну основу здатності знати, розпізнавати і розуміти, - це сама дійсність розрізненої єдності того, хто знає, і того, що знається або відомо. Традиційно розрізняють відповідно до шести індрій віджняну: зору, слуху, нюху, дотику, смаку і манасу. В буддійській Віджнянаваді до означеного переліку додали кліштамановіджняну і алаювіджняну.

ВІДЬЯ – одне з важливих понять у філософській культурі Індії, протилежне авідьї (невіданню як джерелу омани і страждання). Це вічне знання доступне людині в адаптованому до її здібностей вигляді і представлене у дисциплінах (їх класифікації нараховують від 4 до 64 наук), що охоплюють усі сфери життя.

ВЕДИ – сакральна текстова традиція індійської культури, найдавніша пам'ятка релігійної літератури (кін. II – поч. I тис. до н. е.), що вплинула на всі головні релігійні течії (ведизм, брахманізм, індуїзм, джайнізм, буддизм) та філософські школи.

ВЛАСТИВІСТЬ – філософська категорія для позначення певного моменту виявлення сутності предметів та явищу їх взаємозв'язку з іншими предметами та явищами.

ГЕДОНІЗМ (грец. *gedone* – насолода) – різновид філософськоетичної позиції, що стверджує насолоду різновидом критерію поведінки людини та зводить до неї основні моральні вимоги.

ГЕРАКЛІТ (між 544–535 – між 483–475 pp. до н. е.) – давньогрецький філософ. Походив із знатного роду засновників м. Ефес, володів спадковим титулом жреця-царя, від якого відмовився на користь рідного брата, автор трактату «Про природу», 130 уривків із якого збереглось досі. Прозваний сучасниками «темним» (за глибину думки) та «тим, що плаче» (за трагічну серйозність). Вважав, що люди живуть у епоху занепаду цивілізації,

майбутнє прогнозував жахливішим від сучасного, внаслідок чого став одним із прихильників регресивної концепції розвитку історії. Вперше в історії вживає термін «космос» у асоціації із розумінням світу як такого, що нестворений жодним богом чи людиною, а залишається вічно живим вогнем, що трактується як універсальний різновид субстанції, первоначала всього суцього. Під поняттям «логосу» розуміє божественний першовогонь, що живе, володіє свідомістю, волею, править Всесвітом, вершить космічне правосуддя та карає грішників, а також виступає у вигляді всезагального закону взаємоперетворення речей, що ґрунтується на тезі про наявність постійних змін у природі. Цим висновкам надавав абстрактної філософської форми, що характеризувалась символічністю («в одну і ту ж річку двічі не увійдеш»), поєднуючи з ідеєю єдності та боротьби протилежностей (висновки про Єдине та зведення всього до Одного). Така позиція свідчила про діалектичні здогадки філософа.

ГНОМИ (*грецьк. - вислів, розум, задум, дух, свідомість, знання тощо*) – афоризми, стислі мудрі висловлювання, які належать “семи мудрецам”.

ГОМЕОМЕРІЇ (*грецьк. - подібна частина*) – термін, яким Арістотель називав якісно однорідні речовини, у яких будь-які частини подібні за своїми властивостями одні до одних і цілому. Цим поняттям філософ називав «насіння всіх речей» Анаксагора.

ДАРШАНА – 1) в індійській філософії – внутрішній, «духовний» зір, інтуїтивне прозріння; 2) школа, система поглядів, доктрина – в такому сенсі термін вживають до шести ортодоксальних шкіл індійської філософії (санкхья, йога, ньая, вайшешика, міманса, веданта); 3) в сучасній індійській філософії – позначення специфічної умоглядності індійської духовної традиції на противагу раціональному духові західної філософії.

ДГАРМА – одне з найважливіших понять філософської культури Індії. У контексті витоків величної культури найбільш прийнятним є визначення дгарми світовим ладом, нормою, взірцем існування і розвиток як космосу, так і суспільства, регулятивним, духовним, соціальним і моральним «законом», критерієм оцінки будь-якої дії, основою кармінної обумовленості. Дгарма означає природну і необхідну дійсність вічних моральних орієнтирів, дотримання яких означає здобуття в них опори і міцного «фундаменту» для суб'єкта дії. У філософії буддизму поняття дгарма має ключове значення і має значення миттєвого елемента психофізичного досвіду, тлумачення якого залежить від конкретної школи чи течії.

ДГ'ЯНА – зосередження, медитація, глибоке занурення у внутрішнє бачення своєї істинної Самості, або в істинну сутність усіх явищ та речей; досягнення односпрямованості розуму засобом концентрації на якійсь формі, думці або звуці, поглинання в об'єкті медитації

ДЖНЯНА – одна з важливих категорій в історії філософії Індії. Висловлює знання-розуміння, що перевершує представленість предмета осягнення лише у чуттєвому сприйнятті, та формується з'єднанням інформації з усіх праман (їх перелік залежить від того, про яку даршану

йдеться) і є досвідом власної суб'єктивності для того, хто досягає джняна. В адвайта веданті джняна – осягнення достеменною єдності Брагмана і атмана.

ДЕМОКРИТ (460 – бл. 370 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ. Народився у знатній родині у м. Абдери, де отримав знання з астрономії та теології. Після смерті батька у пошуках кращого життя мандрував тогочасним світом. Був у Єгипті, Ефопії, Персії, Індії, навчався у Анаксагора, піфагорійців, філософа Левкіппа. Після повернення на батьківщину займався природо-дослідженнями. Був знаний як «філософ, який сміється» за специфічний характер висловлення своїх філософських висновків. Відомо 70 назв творів філософа, приблизно 300 фрагментів яких збереглося до наших днів. Вслід за своїм вчителем Левкіппом розробляв вчення про первоначало, яке зводив до максимально неподільних матеріальних часток названих атомами (неподільними). За допомогою свого вчення з умів вирішити питання причини багатоманітності предметів і явищ, вяснити суть єдності тілесного та матеріального вияву суцього, розтлумачити процес пізнання людиною світу. Простір Д. розглядав як порожнечу (небуття), завдяки якому стає можливим рух атомів, які не мають чітко визначених якостей, відрізняються величиною, формою, вагою, місцем розташування і порядком. Першим використав термін «мікрокосм» як вияв людського за асоціації з поняттям космосу, яке було властиве для тогочасної античної філософської доктрини. Атомарна теорія Д. з первоначалом атомом як способом пояснення існування та руху матеріальних предметів і явищ мала значний вплив на подальший розвиток філософського та наукового вчення.

ДІАЛЕКТИКА (грец. – *dialegomai* – мистецтво вести бесіду) – філософське вчення про найзагальніші закони розвитку природи, суспільства та людського мислення, всезагальний метод пізнання світу, ґрунтований на принципах всезагального взаємозв'язку та розвитку. Термін «Д.» має різні смислові відтінки. Для Зенона Елейського Д. – це методичне спростування аргументів опонента методом «від протилежного». У софістиці Д. зводиться до спростування як самоцілі. Сократ говорить про Д. як мистецтво діалогу, спрямованого на досягнення істини шляхом зіткнення різних думок. Платон розглядав Д. як процес поділу понять на види і пов'язування них у більш загальне поняття – «роди». Для Арістотеля Д. – це аналітика і логіка можливого. Для стоїків Д. – частина логіки. Гегель розширив розуміння Д., вивів її за межі руху людської думки, побачив зіткнення й об'єднання протилежностей у самій дійсності, історії, культурі.

ДІАНОЕТИЧНИЙ (грецьк. - *dia* - два, *noesis* - розумний) – позначення інтелектуальних добродетностей - мудрості, розсудливості, розумності.

ДУША – 1) за релігійними та філософсько-ідеалістичними уявленнями – надприродна, безсмертна духовна сутність людини, протиставлена тілесній, фізичній природі, що є життєдайною силою, зумовлює здатність до відчуття, свідомості, мислення, почуттів, волі; 2) цілісність персонального емоційно-чуттєвого світу людини, що є основою її духовних зв'язків зі світом; 3) метафорично – внутрішній світ людини, усі прояви її психіки і свідомості.

ЕВРИСТИКА – 1) наука про творче мислення і творчу діяльність людини, методи і процеси розв’язання нових завдань; 2) методологія наукового дослідження, моделювання процесу вирішення задач, розв’язання яких не має точного алгоритму; 3) методика навчання.

ЕЗОТЕРИЧНЕ ТА ЕКЗОТЕРИЧНЕ – поняття, які окреслюють міру оприлюдненості тих чи інших феноменів культури. Езотеричне є поняттям, що охоплює явища культури, які відкриті небагатьом обраним. Поняття екзотеричного окреслює ті феномени культури, які відкриті для масового сприйняття.

ЕЙДОС (*грецьк. - вид, образ*) – термін, який позначає образ, форму, вид або поняття. У філософії Платона і його послідовників позначає незмінну справжню природу речей, є однією з вічних трансцендентних сутностей, які сприймає людський розум.

ЕККЛЕЗИАСТ (Екклезіяст, Екклесіаст) – символічне ім’я мудреця – за своїм значенням близьке до терміну «проповідник» – автора однієї з книг Біблії (в юдаїзмі – ТаНаХи, у християнстві – Старого Завіту); справжня постать автора невідома, ототожнення з царем Соломоном більшістю науковців не поділяється.

ЕМАНАЦІЯ (*пізньолат. - поширення, витікання*) – філософське поняття неоплатонізму, яке означає перехід від вищого і досконалого ступеня Універсума до менш досконалих і нижчих його ступенів.

ЕНТЕЛЕХІЯ (*грецьк. - здійснення*) – термін філософії Арістотеля, що позначає актуальну дійсність предмета на відміну від його потенції (можливості буття); виражає єдність матеріальної, формальної, діючої та цільової причин.

ЕПІКУР (341–270 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, автор близько 300 філософських праць, з яких збереглось лише три листа, в яких стисло викладено основні положення його вчення. Відомий завдяки специфічному філософському вченню, що характеризувалось специфічним поглядом на призначення та місце людського життя (щастя, як результат відсутності фізичних страждань та психічних розладів), особливою теорію пізнання (відчуття як основний критерій істинності знань), поясненням суцього на засадах атомістичного матеріалізму, тлумаченням еволюційних процесів у природі, починаючи від утворення світу до появи людського суспільства. Вважав, що на основі поєднання наївно-матеріалістичних висновків та платонівського вчення про ідею зможе заперечити можливість функціонування душі після смерті. Страх смерті розглядав як основну причину надмірних та абсурдних людських пристрастей. У натурфілософії дотримувався думки про наявність багатоманітності світів, які є результатом зіштовхування та роз’єднання атомів, існуючих у порожнечі.

ЕПІСТЕМА – 1) поняття античної філософії, яке позначало знання, науку, пізнання вічних і незмінних об’єктів, першооснов; 2) у філософії Мішеля Фуко – дискурс-утворення, яке визначає самий спосіб світобачення в кожную історичну епоху.

ЕРИСТИКА (*грецьк. - сперечатися*) – мистецтво дискутувати; вчення про логічну структуру, функції та правила ведення суперечки. Виникла в Стародавній Греції як засіб відшукування істини в процесі суперечки.

ЕТОС – 1) в античній філософії термін на позначення звички, звичаю, характеру тощо; 2) стиль життя певної суспільної групи, узвичаєна в ній ієрархія цінностей, орієнтація її культури; 3) нормативно-ціннісна складова у станово чи професійно локалізованих соціокультурних практиках (напр. лицарський етос, чернечий етос тощо).

ЖИТТЯ – науковий і спеціально-філософський термін; ним позначають спосіб існування складно організованих систем, яким властива низка ознак, зокрема таких, як активність, обмін речовин, здатність до саморегуляції, розмноження та адаптації до умов оточуючого середовища, чуттєвість (збудженість). Це поняття не має усталеної інтерпретації ні в межах окремих природничо-наукових дисциплін, ні на рівні самого філософського дискурсу, в рамках якого прийнято розрізняти класичні і некласичні концепції трактування Ж.

ЗАГАЛЬНЕ – ОСОБЛИВЕ – ОДИНИЧНЕ – філософські категорії, що виражають об'єктивні зв'язки предметів і явищ світу та характеризують основні шаблі його пізнання: одиничне – індивідуальне, окреме, обмежене в часі та просторі (форма існування загального в дійсності); загальне – спільні властивості й відношення, на підставі яких певні предмети або явища об'єднують у класи, види, роди; особливе – загальне, реалізоване й виявлене в одиничному.

ЗЕНОН Елейський (бл. 490 – 430 рр. до н. е.) – давньогрецький філософ, представник егейської школи філософії (м. Елея), учень Парменіда, творець діалектики як мистецтва тлумачення протилежностей (Аристотель). Основні завдання філософії вбачав у захисті та обґрунтуванні вчення свого вчителя про незмінну сутність буття суцього, істинність якого можна вияснити лише за допомогою мислення. У сформульованих ним доведеннях – апоріях заперечував рух, зважаючи на те, що в будь-якому разі, коли людина мислить про рух, вона зіштовхується з суперечностями, вирішити які неможливо.

ЗМІСТ І ФОРМА – філософські категорії, які виражають взаємозв'язок упорядкованої сукупності елементів і процесів, що утворюють предмет або явище, тобто З., і спосіб його існування і вираження, тобто Ф. З. – єдність всіх основних елементів цілого, його якостей і зв'язків, котрі існують і виражаються у Ф. і невіддільні від неї; основна сутність викладу; кількість чогось, що перебуває в будь-чому іншому; те, що наповнює Ф. З. також розуміється як загальна характеристика цінності, значення будь-якої речі. Так, в естетиці поняття З. вживається для позначення цінності і значимого в естетичному предметі, в протилежність його Ф. Ф. (*лат. forma*) – спосіб існування З., невіддільний від нього і який служить його вираженням; зовнішній обрис, контур, вид предмету, видимість, щось, що суперечить внутрішньому З. і дійсності; встановлений зразок чогось. Ф. – сукупність відносин, які визначають предмет. Необхідним компонентом З. є структура

як внутрішня упорядкованість. Зі зміною структури істотно змінюється З. об'єкта та його властивості. Ф., яка фіксує різноманітні модифікації З., способи його існування і прояву, також володіє певною структурою. Взаємодія З. і Ф. вибудовується з урахуванням їх об'єктивної субординації. Вона обов'язково містить як вплив різних компонентів З. на Ф., так і різноманітних компонентів Ф. на структуру З.

ЗНАННЯ – відображення дійсності у свідомості, що розглядається з боку результату; обізнаність чи розуміння когось або чогось, наприклад, фактів, інформації, описів або навичок. З.– це суб'єктивний образ об'єктивної реальності, тобто адекватне відзеркалення зовнішнього і внутрішнього світу в свідомості людини у формі уявлень, понять, думок, теорій. У широкому сенсі З. – це сукупність понять, теоретичних побудов і уявлень, а у вузькому – дані, інформація. З. отримується через досвід або світу шляхом спостереження, дослідження чи навчання. Це фундаментальне поняття, щодо якого не існує однозначного визначення. У різних науках та академічних дисциплінах, які розглядають цей феномен (передовсім у філософії, епістемології, психології, когнітивних науках, антропології, соціології), є власні тлумачення. У філософії З. – це фундаментальна категорія, яка визначена як духовне засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності. З. можна визначити також як форму інформації, існування систематизованого результату інтелектуальної діяльності людини (пізнання). З огляду на фундаментальність поняття його важко виразити через простіші філософські категорії. Наприклад, за Платоном, З. – це «підтверджена істинна віра». З. протилежне незнанню, тобто відсутності перевіреної інформації про щонебудь. Виділяють різні види З.: істинне (у стародавніх греків *episteme*), наукове, повсякденне (у стародавніх греків *докса*), інтуїтивне, релігійне та інші.

ІДЕАЛ (грец. *idea* – ідея, вид, першообраз) – досконалість у будь-якому відношенні; взірць, що мислено визначає ступінь досконалості чогось, предметів та явищ навколишнього світу; найвища мета устремлень, діяльності; те, що є граничним об'єктом прагнень незалежно від того, близька чи віддалена можливість його здійснення; щось нереальне, що не є в дійсності, нереалізоване. В естетиці І. означає досконале втілення ідеї у певній конкретній формі. І. не є повністю абстрактними, надсвітловими сутностями. Навпаки, вони тісно пов'язані з інтересами і цілями людей і можуть набувати велику практичну силу. І. надихають людей на докорінні зміни соціальної системи і самих себе, окреслюють ідеальну (взірцеву, еталонну) та ідеалізовану (позбавлену негативних рис, вільну від недосконалості) конструкцію соціальних умов і відносин.

ІДЕЯ – форма мисленневого осягнення світу суб'єктом пізнання; концепт, що сполучає духовно-пізнавальне відображення закономірних зав'язків дійсності та суб'єктивну мету її перетворення.

ІСТИНА – поняття, яке позначає якісну характеристику процесу мислення, що фіксує пізнавану дійсність такою, якою вона є насправді;

характеристика знання з боку його співвіднесення як з матеріальним світом, так і з областю ідеального. І. слід розрізняти від достовірності – характеристики знання з точки зору його обґрунтованості, доказовості. Автором класичної концепції І. є Арістотель, згідно з яким І. є відповідність нашого знання дійсності (так зв. теорія кореспонденції, або теорії «відповідності»). У межах концепції Арістотеля залежно від того, як ця відповідність розуміється, виникають різноманітні теорії І. До прибічників теорії кореспонденції відносять Фр. Бекона, більшість французьких філософів-просвітників, Л. Фойєрбаха, представників марксистської філософії.

ЙОГА – 1) філософська езотерична традиція Індії, започаткована прибл. у V ст. до н. е. і пов'язана з основоположними принципами філософії школи санхья; 2) сукупність різноманітних духовнопсихічних і фізичних практик досягнення «просвітлених» станів свідомості, що вироблені в різних напрямках індуїзму та буддизму.

КАРМА – в індійській релігії та філософії – сукупна містична енергія усіх вчинків, слів і думок людини, що визначає її долю, а також форми і види наступних народжень; закон моральної відплати як сутність причиново-наслідкового зв'язку між минулим, теперішнім і майбутнім буттям живих істот.

КАТАРСИС (*грецьк. - очищення*) - термін давньогрецької філософії і естетики для позначення естетичного переживання. Платон висунув учення про катарсис як звільнення душі від тіла, від пристрастей або насолод.

КАТЕГОРІЇ – універсальні форми мислення й свідомості, які відображають найзагальніші (фундаментальні) ракурси буття й пізнання, найістотніші властивості, зв'язки, відношення предметів, явищ об'єктивного світу; є родовими поняттями для конкретно-наукових (видових) понять (напр.: буття, причина, закон, розвиток, свідомість, істина тощо); специфічні форми філософсько-світоглядного освоєння дійсності.

КІЛЬКІСТЬ – філософська категорія для позначення просторово-часових властивостей предметів та явищ об'єктивної дійсності, що виявляються у їх взаємодії з іншими предметами та явищами. Інколи категорія К. використовується у парі з категорією «якість». К. указує на деякі визначені характерні риси речей, зокрема такі, як міра, вага, число, обсяг, темпи проходження тих чи інших процесів, ступінь розвитку тих або інших якостей і т. ін. Важливою ознакою К. є однорідність (подібність) частин або предметів. Самі відмінності між подібними предметами мають кількісний характер. Накопичення таких кількісних змін часто веде до заміни вже самої якості і, нарешті, природи або способу буття самого предмета.

КОНВЕНЦІОНАЛІЗМ (*лат. - угода, договір*) – напрям у філософському тлумаченні пізнання, згідно з яким деякі з основних начал науки слід розуміти як конвенції, тобто умовно прийняті угоди, з допомогою яких вибирається конкретний теоретичний опис явищ серед різних, але однаково можливих їх описів.

КОНКРЕТНЕ – реально існуючий предмет, цілісне утворення, що виявляється завдяки внутрішній суттєвій єдності всіх своїх сторін.

КОНФУЦІЙ (латинізована форма імені Кун Фу-цзи) (551/550 – 449 до н. е.) – видатний китайський філософ, творець однієї з перших зрілих філософських концепцій і засновник конфуціанства – ідейної течії, що проіснувала понад двох тисячоліть. Походив з сім'ї, що належала до бічної гілки колись відомого, але збіднілого роду. Займався самоосвітою, прагнув знайти використання на державній службі. 13 років мандрував, пропагуючи своє вчення. Займався редагуванням творів давнини «Ши цзин», «Шу цзин», «Юе цзин», «Лі цзи», розвивав своє вчення, передавав його учням. К. приписується складання першого історичного літопису «Чунь цю» («Весни та осені»). Погляди К. в основному автентично викладені в зібранні «Лунь юй» («Бесіди та судження») – запис висловлювань мислителя та його учнів. Вчення К. було відповіддю на кризу традиційної ідеології, центральною темою якої були відносини правителя – «вана» і Неба як джерела благодаті – магічної сили «де», завдяки котрій «ван» («Син Неба») упорядковував «Піднебесну» (суспільство). Спираючись на давні традиції, К. розробив концепцію ідеальної людини, якій притаманні гуманність, почуття обов'язку, повага до старших, любов до людей, скромність, справедливість, стриманість тощо. Проповідуючи ідеальні стосунки між людьми, в сім'ї та в державі, К. виступав за чіткий ієрархічний розподіл обов'язків між членами суспільства. Звідси його теорія «виправлення імен» – встановлення відповідності між іменем і дійсністю: «син повинен бути сином, батько – батьком, підлеглий – підлеглим і правитель – правителем». Поняття «жень» – гуманність означає вибудовування відносин між людьми у суспільстві в дусі солідарності, аналогічно родинній близькості членів сім'ї. Правильна поведінка передбачає постійний самоконтроль і самообмеження, підпорядкування культурній нормі, без якої неможлива усталена соціальність. Конфуціанство вважало основою соціального устрою моральне самовдосконалення індивіда й дотримання норм етикету, проголошувало владу правителя священною, а метою державного управління – інтереси народу. Конфуціанство має деякі риси, спільні з релігією – культ предків, ритуали, жертвопринесення. Вчення К. просякнуто духом збереження традицій.

КОСМІЗМ – 1) філософський принцип осмислення Всесвіту як складного, структурно-організованого цілого, що перебуває в процесі розвитку (еволюції); 2) умовна назва філософських учень, які обґрунтовують ідею взаємовпливу космосу і людини (людства).

КОСМОЛОГІЯ – 1) в античній філософії – вчення про Космос як ціле, його структуру і принципи існування; 2) теологічна дисципліна, що систематизує та витлумачує вчення Церкви про виникнення і будову Всесвіту; 3) розділ астрономії, що вивчає загальні закономірності будови, походження та еволюції Всесвіту. КОСМОС – категорія давньогрецької філософії і культури, що відобразила уявлення про світ як замкнений, упорядкований, сповнений краси і гармонії; встановлений богами

довершений порядок на протывагу хаосу; 2) Всесвіт як єдине, структурно організоване ціле.

КОСМОС (грецьк. - *світ, світобудова*) – термін давньогрецької філософії для позначення світу як структурно організованого і впорядкованого цілого.

КУЛЬТУРА (лат. *cultura* – *обробіток, облагородження*) – сукупність усіх видів перетворюючої діяльності людини та її результати; сукупність досягнень суспільства у сфері матеріального та духовного розвитку. К. невід’ємна від людини та її творчої діяльності у всіх сферах буття і свідомості. Така діяльність людини як суб’єкта К. спрямована на творче перетворення дійсності і складається із процесів опредмечення (створення цінностей, норм, знакових систем тощо) і розпредмечення (осягнення цінностей) К. та їх використання в ході практичної діяльності). Важливе значення для осмислення сутності феномена К. має проблема розрізнення і співвіднесення К. і цивілізації, К. і суспільства, К. і ментальності. К. сьогодні не лише сфера універсальних духовних і матеріальних напрацювань людства, спільних для всіх людей цінностей, норм і знань. Це насамперед локальний спосіб буття людей, їх повсякденний життєвий світ, який створюється природно-історично.

ЛОГІКА – наука про закони і форми правильного мислення, яка вивчає умови, за яких знання набуває значення істини; хід міркувань, умовиводів; розумність, внутрішня закономірність, обумовленість будь-чого.

ЛОГОС (грец. *logos*) – термін античної філософії, засвоєний сучасною думкою. У найширшому розумінні Л. – це загальний закон, розумний принцип, що визначає порядок і гармонію світу. Л. несе в собі гносеологічний, онтологічний, аксіологічний смислові відтінки. Зазначений термін вживався уже Гераклітом. Для Геракліта, а пізніше і стоїків Л. – одночасно закон, розум, слово, моральна норма, першооснова. Поняття Л. – посередника між Богом і світом – можна виявити у Філона Александрійського. В християнському вченні Л. – творче слово Бога, асоційоване з самим Богом або його іпостасями; вічний абсолютний розум, втіленням якого є Христос; це явлення Бога в одкровенні. В російській філософії ХІХ–ХХ ст. Л. як етично й релігійно насичена думка часто протиставляється «раціо» західного інтелектуалізму і суб’єктивізму. В ідеалістичній філософії Л. – духовний первень, світовий розум, внутрішній смисл (принцип, причина, підстава) речі або явища; в логіці – здатність робити умовиводи, виявляти причинно-наслідкові зв’язки; у філософії культури – раціональне, логічне знання на протывагу міфу як знанню образному, ірраціональному.

МАЙЄВТИКА (грецьк. - *повивальне мистецтво*) – метод Сократа, суть якого у досягненні істини шляхом запитань і відповідей.

МАКРОКОСМОС І МІКРОКОСМОС (макрокосм і мікрокосм) – у філософії поняття, що відображають глибинний зв’язок і спорідненість неосяжного універсуму, Всесвіту і людини (або іншої живої істоти) як його

частки; одночасно метафора складності духовної організації та внутрішнього світу людини-мікрокосму

МЕДИТАЦІЯ – методи психопрактики, ключовою особливістю яких є споглядальне зосередження. Терміном медитація переважно висловлюють граничне зосередження і здобуття транс персонального досвіду в релігійно-філософських ученнях. Терміни медитація цілком виправдано вживати в контексті дослідження індійської філософії. Медитація – це споглядальне зосередження, що покликане унаочнити суб'єктові медитації достеменну дійсність істини. Досвід медитації – основа осягнення індійської філософії, адже лише так здобувається розуміння.

МОКША – один з термінів, яким у філософській культурі Індії висловлюють звільнення від тенет сансари та карми. Він є ключовим, зокрема, для даршани Веданта. Мокша – мета духовної практики, а її досягнення дозволяє вийти на рівень осягнення достеменної реальності та істини.

РЕЛЯТИВІЗМ (лат. - *відносний*) – методологічний принцип наукового, культурологічного, філософського мислення, світогляднофілософська позиція, що виявляється в абсолютизації відносності змісту і значення знання.

САНСАРА – ключова категорія філософської культури Індії, яка висловлює нескінченний коловорот перероджень. Усе, що перебуває в сансарі, приречене на плинність, зникнення і відродження в новому стані. Звільнення від сансари – спільна мета філософських пошуків та духовних практик усіх даршан Стародавньої Індії, за виключенням черваки і локаяти.

САМАДГІ – важлива категорія філософської культури Індії, що використовується для пояснення абсолютної більшості йогічних практик. Цей стан свідомості, – мета дг'яни, – гранична зосередженість уваги і осягнення достеменної дійсності предмета медитації без посередництва органів чуття і думки.

СКЕПТИЦИЗМ (грецьк. - *недовірливий*) – напрям давньогрецької філософії епохи еллінізму, заснований Піроном, в основі якого лежить сумнів щодо існування істини і наукових критеріїв її встановлення, в недовірі до певних поглядів і уявлень.

СОФІЗМ (грецьк. - *судження, придумане розумно, хитро*) – логічний феномен у вигляді послідовності пов'язаних суджень, що має на меті створити видимість (ілюзію) логічного обґрунтування (доказу) наперед хибного твердження.

СОФІСТИКА – 1) форма ведення дискусії, полеміки в такий спосіб, щоб переконати опонента, примусити його визнати певні твердження, в цьому («позитивному») смислі практично збігається з поняттям еристики; 2) філософська течія (школа) в Стародавній Греції; 3) у традиційно-негативному смислі, що також встановився вже в античній філософії-спосіб міркування, доказу, який опирається на навмисне порушення законів і правил формальної логіки, використовує хибні доводи та аргументи, застосовує, зокрема, софізми.

СТОЇЦИЗМ (грецьк. - *портик в Афінах, де збиралися стоїки*) – одна з основних філософських течій доби еллінізму, заснована Зеноном із Кітіону.

ТАРКА – різновид міркування, специфіка якого полягає в співставленні двох або декількох гіпотетичних способів розв’язання теоретичної проблеми з метою виявлення міри їх вразливості і можливості спростування. Таке міркування сприяє пізнанню істини, але статусу прамани (достовірного джерела істини) не має.

ТАТТВА – одна з важливих категорій в історії філософії Індії, яку переважно вживають у значеннях: «достеменна природа речей» та «істина». У вченні санг’я це 24-26 (залежно від тлумачення) космогонічних початків. В джайнізмі – максимально загальне поняття, яким висловлюють усі ключові основи світоустрою.

ТЕЛЕОЛОГІЯ (грецьк. - *мета, кінець*) – вчення про ціль, доцільність, згідно з яким не лише людська діяльність, а й природні явища та історичні події спрямовані до певної мети і підпорядковуються їй.

ФІЛОСОФІЯ – галузь наукового знання, що з погляду сповідування принципів історизму та європоцентризму є явищем виключно західним. Питання філософічності духовної спадщини індійських мислителів є відкритим, а відповідь на нього залежить від специфіки тлумачення терміна філософія. Так само відкритим є питання щодо найбільш точного санскритського аналога цього терміна. Найчастіше вважають, що ним є даршана або анвікшікі.

ШАСТРА – один з важливих термінів культури Індії, вживається для означення тих знань-правил та теорій-пояснень, що є нормативними для різних сфер життя і є обов’язковими для запам’ятовування і дотримання.